

GENERAL C. A. F. THOMSENS REDEGØRELSE FOR FORHANDLINGERNE OM FORSVARSLOVENE 1879–80

Ved *Troels Fink*

Indledning.

Da Hærloven af 6. juli 1867 blev gennemført, indeholdt den en klausul om, at loven skulle forelægges til revision efter 5 års forløb. I henhold til denne bestemmelse forelagde krigsminister C. A. F. Thomsen i rigsdagssamlingen 1872–73 et hærlovsforslag, der afveg ret afgørende fra den gældende hærlov. Det lykkedes ikke Thomsen at få revisionen gennemført, ej heller i næste samling. Hans efterfølger general Steinmann, krigsminister i ministeriet Fonnesbech 1874–75, havde ligeså lidt held med sig, til trods for at han var mere imødekommende over for venstre end både hans forgængere og efterfølgere. Da Estrup kom til magten i 1875, tog den nye krigsminister W. v. Haffner opgaven op, men hverken han eller den derpå følgende krigsminister, general Dreyer, magtede opgaven. Forsvarssagen var blevet kædet sammen med kampen om folketingsparlamentarismen. Der var tilsyneladende ikke noget udkomme. Men så skiftede situationen i 1879. Den nyudnævnte krigsminister W. Kauffmann søgte, støttet af kultusminister J. C. H. Fischer, kontakt med den radikale fløj af venstre, hvis leder var Chresten Berg. Det var i vinteren 1879–80 alvor med forhandlingerne om en hærlov. Rigtignok var krigsminister Kauffmann som artillerist en varm tilhænger af at befæste København også på landsiden, og han havde følgelig i sit forslag særlig tilgodeset fæstningsartilleriet. Men da der endnu ikke fandtes nogen landbefæstning, var det måske for at have noget at slå af på, når han foreslog fæstningsartilleriet udvidet fra 6 til 16 kompagnier. Kontakten mellem Kauffmann og Berg kunne mærkes på forskellig måde, men nogen fast aftale mellem dem har næppe foreligget. Afgørelsen blev trukket i langdrag.

Der blev forhandlet gennem alle stadier i folketing og landsting, og sagen var i forsommeren 1880 endt i et fællesudvalg af landstings- og folketingsmedlemmer.

Igennem alle stadier havde general C. A. F. Thomsen søgt at holde alle udveje åbne for et resultat. Hans politiske muligheder efter ministerperioden var knyttet til det folketingsmandat, han havde opnået i 1873. I 1876 havde han sluttet sig til det nydannede højreparti i folketinget, men mellem dette parti og regeringen Estrup var samarbejdet

ikke synderligt intimt. Han følte sig ikke mindst i modsætningsforhold til krigsminister Kauffmann. Det gjaldt forøvrigt også de andre 3 militære medlemmer af folketinget. Det irriterede krigsministeren, at de ikke ubetinget støttede regeringens forslag. Han mente at kunne kræve lydighed af officererne i rigsdagen, som den overordnede officer over for den underordnede.

Det var endnu i begyndelsen af juli 1880 usikkert, om krigsministeren kunne nå til enighed med det radikale venstre om en hærlov; men pludselig blev spillet væltet over ende for dem. Der blev etableret kontakt mellem den moderate venstreleder, Frede Bojsen, og C. A. F. Thomsen. I løbet af forbløffende kort tid nåede folketingets moderate venstre og højrepartiet til et resultat, som regeringen og landstinget ikke så sig i stand til at afvise. Den 25. juli 1880 udkom den reviderede hærlov. Rent faktisk betød den, at hærens antal af linie-batailloner blev udvidet fra 21 til 31, idet 10 reserve-batailloner blev overført til linien. Rytteriet og artilleriet blev udvidet på samme måde og feltartilleriet desuden udvidet med 4 forstærkningsbatterier. Fæstningsartilleriet blev der ikke rørt ved; det faste antal befalingsmænd blev forøget fra 1598 til 2107, men garnisonstjenesten blev indskrænket og de årlige indkaldelser ligeså. En skematisk oversigt over de forskellige forslag findes side 32 f. Den er hentet fra F. Bojsens pjece: »Til oplysning om hærlovsforhandlingerne« (1881).

Et er imidlertid hærlovens faktiske indhold, et andet de politiske følgevirkninger af de forskellige grupperinger. Konsekvenserne blev vidtrækkende; kultusminister Fischer blev fjernet fra sin post i august 1880, og det var kun for et syns skyld, at Kauffmann fik lov til at bevare sin stilling til april 1881. Berg havde ikke længere forbindelse ind i ministeriet Estrup, men på den anden side fik F. Bojsen og Thomsen foreløbig ikke flere chancer for at lave politik sammen. En lignende situation opstod først i 1893-94. Da var de to blandt hovedmændene i forhandlingerne om det store forlig, der gjorde en ende på provisorietiden.

For Berg betød udgangen på hærlovsagen et alvorligt nederlag; medens han tidligere havde afstukket linierne for det radikale venstres politik, fandt Hørup nu lejlighed til at gøre sig stærkere gældende. Som Kr. Hvidt har påvist i den udmærkede fremstilling af »Venstre og Forsvarsagen« (s. 94), gav Bergs prestigetab i 1880 Hørup chancen for at lancere den antimilitaristiske politik, som få år senere var med til at skabe bruddet mellem Hørup og Berg; men denne udvikling muliggjorde på den anden side en kortvarig alliance mellem Berg og Bojsen i »Det danske venstre«; de to venstreledere havde imidlertid i 1880 ødelagt spillet så grundigt for hinanden, at et varigt samarbejde var udelukket.

Frede Bojsen har i sin pjece: »Til oplysning om hærlovsforhandlingerne« (1881) gjort rede for sit syn på forhandlingerne. Pjecen er formet som et forsvar mod de angreb, der regnede ned over ham, efter at

loven var bragt i havn. Chr. Berg har ligeledes behandlet hærlovsrevisionen i en pjece: »Fra Rigsdagen 1881« III (1881). Denne pjece er lige så lidt oplysende om den politiske baggrund for forhandlingerne som Frede Bojsens. I begge tilfælde er der tale om propagandaskrifter. Langt mere reel oplysning indeholder den redegørelse, som general C. A. F. Thomsen har efterladt sig, og som gengives i det følgende¹).

Forhandlingerne i 1879/80 om Hærlovsforslaget og Flaadelovsforslaget samt min Deltagelse deri.

Den 20. Oktober 1879 forelagde General Kauffmann som Krigsminister og Commandeur Ravn som Marineminister henholdsvis Hærlovsforslag og Søværnslovsforslag i Folketinget.

Hærlovsforslaget var fremkommet paa den Maade, at Oberst Bahnson af Artilleriet havde udarbejdet et Udkast, som sendtes til Betænkning af en Kommission med Kronprindsen som Formand og de 2 kommanderende Generaler, Chefen for Generalstaben og de 4 Generalinspektører som Medlemmer. Bahnson overværede uofficielt Kommissionens Forhandling og meddelte i Regelen ved enhver større Forandring, som Medlemmerne foresloge, om hvorvidt Ministeren vilde gaa ind paa disse; Kommissionen var yderligere bundet ved, at der ved eventuelle Forandringer i det den tilsendte Udkast ikke maatte skee nogen finantsiel Forøgelse, men selve Udkastet var dog ikke engang ledsaget af den fornødne specificerede Beregning over Udgifterne. Kommissions-Betænkningen kom derfor ikke til at omhandle Andet end Smaating, og den var aabenbart affattet (af Kapitain Dalberg som Sekretair, den samme Mand, som havde været Sekretair hos Bahnson ved Udarbejdelsen af Udkastet) med det Maal for Øje, at det skulle see ud, som om Kommissionen fuldt sluttede sig til Udkastet, uagtet Protokollen over Forhandlingerne ved nøiere Eftersyn vil vise det Modsatte.

Kommissions-Betænkningen skulde bruges for at paatrykke Udkastet, der kun i rene Lapalier blev ændret efter Betænkningens Afgivelse, et Autoritetens Stempel, som Krigsministeren troede at kunne anvende som et knusende Vaaben ligeoverfor Folkethinget, og særlig lige over for dets militaire Medlemmer. Men det var i Virkeligheden et Misbrug af Hærens Generaler, der selvfølgelig ikke kunde være Organisatorer ex professo; vilde man have draget Nytte af dem, saa skulde Krigsministeren (saaledes som tildels sket i 1871-72) begynde med at have indhentet deres Erklæring over de Mangler i den bestaaende Hærordning, som fra et militairt Standpunkt maatte fordres afhjulpne, og dernæst paa Grundlag heraf og under Hensyn til de finantsielle og politiske Forhold selv have taget sin Bestemmelse om, hvorledes Hærlovsforslaget skulde udarbejdes. Men det

¹) Redegørelsen findes i C. A. F. Thomsens arkiv i Det kgl. Bibliotek, Ny kgl. Saml. fol. 1712.

F. Bojsen: Til Oplysning om Hærlovsforhandlingerne 1881.

Afdelinger	Venstres Betænkning 1873	Folkethingets Forslag 1876	Hærlov af 1867	Bergs næst- sidste ord i Fællesudvalget	Landstingets	Krigs- ministerens	Loven af 25. 7. 1880
<i>Fodfolk</i>							
Linie	10 Regimenter 31 Batailloner	7 Regimenter 21 Batailloner + Garderkorps	5 Brigader 21 Batailloner	6 Brigader 25 Batailloner	10 Regimenter 31 Batailloner	10 Regimenter 31 Batailloner	10 Regimenter 31 Batailloner
Reserve	0	0	10 Batailloner	0	0	0	0
Forstærkning	9 Batailloner (å 4 Kompagnier)	7 Regimenter 21 Batailloner	11 Batailloner (å 4 Kompagnier)	11 Batailloner (å 6 Kompagnier)	11 Batailloner (å 6 Kompagnier)	5 Regimenter 16 Batailloner	11 Batailloner (å 4 Kompagnier)
<i>Rytteri</i>							
Linie	4 Regimenter 12 Eskadroner	3 Regimenter 13 Eskadroner	5 Regimenter 10 Eskadroner	3 Regimenter 12 Eskadroner	5 Regimenter 15 Eskadroner	4 Regimenter 16 Eskadroner	5 Regimenter 15 Eskadroner
Reserve	0	0	5 Eskadroner	0	0	0	0
<i>Feltartilleri</i>							
Linie	4 Regimenter 12 Batterier	3 Regimenter 13 Batterier + 2 Mittrail- leuse Batterier	2 Regimenter 9 Batterier	2 Regimenter 12 Batterier	2 Regimenter 12 Batterier	4 Regimenter 12 Batterier	2 Regimenter 12 Batterier
Reserve	0	0	3 Batterier	0	0	0	0
Forstærkning	0	0	0	4 Batterier	4 Batterier	4 Batterier	4 Batterier
<i>Fæstningsartilleri</i>							
Linie	8 Kompagnier	4 Kompagnier	6 Kompagnier	8 Kompagnier	10 Kompagnier	16 Kompagnier	6 Kompagnier
Forstærkning	4 do.	4 do.	3 do.	4 do.	4 do.	8 do.	3 do.
<i>Ingenieurer</i>							
Linie	5 do.	5 do.	4 do.	5 do.	5 do.	6 do.	5 do.
Reserve	2 do.	2 do.	4 do.	3 do.	3 do.	4 do.	3 do.

var tillige et Misbrug af Kronprindsens Stilling; Krigsministeren tilsigtede aabenbart ved at gøre ham til Kommissionens Formand at gjøre et Skridt som kunde antages at være Kongen og Kronprindsen til Behag, og som saaledes kunde bidrage til at sikre ham selv i hans Stilling; men det var et utilladeligt Skridt, fordi det bragte Thronarvingen, der jo tillige var Medlem af Statsraadet, i en skæv Stilling ved at gjøre ham til Part i en Sag, der ikke kunde undgaae at faa en politisk Karakter; en vordende konstitutionel Konge maa ikke misbruges ved at sammenblandes med den ansvarlige Ministers Arbejder og allermindst paa den Maade, som det her skete.

Hærlovsforslaget var for øvrigt et brugbart Arbejde, set fra et militairt Standpunkt, naar undtages et væsentligt Hovedpunkt, nemlig at Infanterie Mandskabets Uddannelse var forkvaklet. Organisationen af Artilleriet var god, men altfor opskruet og altfor stærkt paavirket af, at Ministeren og Lovforslagets Koncipist begge vare Artilleriofficerer, der særligt kunde ønske Antallet af Artilleriets Generaler og Oberster forøgede. Forpleiningskorpset (Intendanturkorpset) havde ogsaa en ikke heldig opskruet militair Organisation. Men var Lovforslaget paa den ene, ovenfor nævnte Undtagelse nær, et brugbart Arbejde, set alene fra et militairt Standpunkt, saa var det lidet klogt fra et politisk Standpunkt. Et fra tidligere Krigsministres Forslag i mange Henseender forskjelligt nyt Lovforslag maatte let give alle Forsvars-Modstandere i Folketinget det Vaaben i Hænde, at »de Lærde vare uenige om et militairt Spørgsmaal«, og at man paa Grund af en saadan Uenighed kunde forsvare foreløbig at lade den i Virkeligheden saa paatrængende Revision af den bestaaende Hærordning udsætte indtil videre. Havde Kauffmann været politisk klog, saa havde han ladet det af de tidligere Krigsministre, Landstinget og Folkethingets Høire eenstemmig godkendte Udkast atter blive forelagt Folkethinget, og saa, hvis det virkelig optog alvorlige Forhandlinger søgt at faae de af ham attraaede Ændringer gennemførte under disse. Det var i Overensstemmelse hermed, at jeg havde tilraadet ham alt strax ved hans Tiltrædelse til Krigsministerposten (see det tidligere omtalte Brev til ham fra mig), men han, hans Kolleger og hans Raadgivere troede at være de klogeste. En anden stor politisk Uklogskab var det, at Hærlovsforslaget blev forelagt, uden at der samtidigt blev meddelt en specificeret Opgivelse af Udgifterne ved dets Gennemførelse. Noget som jo enhver lovgivende Forsamling maa forlange, naar et i finantsiel Henseende saa indgribende Forslag som en ny Hærlov skal behandles; ja, en virkelig Beregning over Udgifterne var ikke engang foretaget i selve Krigsministeriet, men kun et rent Skjøn over disse, og det endda paa en helt urigtig Basis, og Følgen deraf blev, at Krigsministeren i Lovforslagets Motiver og ved den mundtlige Forelæggelse af det opgav Udgiften til 600.000 Kroner mindre end det Beløb, som det ved den senere fuldstændige Beregning viste sig at

være, et Forhold der naturligt kun kunde svække Sagens Stilling i Folkethinget, og som maatte være saa meget mere forbausende som Marineministeren strax havde en fuldstændig og rigtig Beregning tilstede med Hensyn til Udgifterne ved det af ham forelagte Søværnslovsforslag.

Det af Marineministeren samtidig med Krigsministerens Hærlovsforslag Folkethinget forelagte Forslag til Søværnets Ordning var ogsaa forud blevet forarbejdet af en Kommission, hvor Kronprindsen dog ikke, men derimod Flaadens Admiral havde været Formand, og flere ældre Søofficerer og Militair-Technikere i øvrigt havde havt Sæde. Det var i det Hele et brugbart Arbejde; det var vel noget forskjelligt fra tidligere Forslag, men denne Forskjellighed var tildels begrundet i, at Torpedovæsenet i Samklang med Folkethingets Ønske var foreslaaet helt henlagt under Marinen, og at Maskinpersonellet var foreslaaet betydelig udvidet. Forslaget var, som alt ovenfor nævnt, ledsaget af nøjagtige Beregninger, affattede saaledes at de tillod en let Sammenligning med Udgifterne til Søværnet efter den gældende Finantslov.

Den 5. November begyndte 1. Behandling af Hærlovsforslaget, og den varede i hele 6 Dage.

Bojsen aabnede den første Dag Debatten med at udtale sig imod Forsvarsplanen, der ledsagede Lovforslaget, og imod selve Forslaget om Hærordningen, alt i Overensstemmelse med hans og Venstres tidligere Standpunkt. Oberst Tvermoes udtalte sig skarpt imod den foreslaaede Uddannelse af Fodfolkets Mandskab; men iøvrigt for Forslaget. Den næste Dag imødegik Krigsministeren Bojsens Udtalelser nogenlunde vel. Seavenius udtalte sig for Forsvarsplanen, der jo stemte med tidligere Krigsministres og med Folkethingets Højres Anskuelse. Etatsraad Juel udtalte sig politisk og mod Forsvarsplanen. Capitain N. P. Jensen (nu Oberstlieutenant) udtalte sig for Forslaget og Forsvarsplan, men paaviste det uheldige ved den foreslaaede Uddannelse af Fodfolket. Den 3. Dag talte Winther, Berg og Kock. Berg hævdede som Grundstandpunkt: »Jeg vil værge mit Land«, i det Hele ret imødekommende og erkjendende, at Forsvarets Concentration til Sjælland var berettiget, om han end ikke kunde anse det klogt af Ministeren, at han i Forsvarsplanen havde accentueret Kjøbenhavns permanente Befæstning. Den 4. Dag talte Leth, Bojsen, Alberti, Bajer og Dam; Bojsens Foredrag søgte at imødegaa de mod hans første Foredrag fremkomne Indvendinger. Den 5. Dag aabnede jeg Debatten med et længere Foredrag, sigtende til at støtte Lovforslaget og Forsvarsplan, og hvori jeg derhos særligt paaviste, at Erfaringerne fra Plevna ikke kunde bruges – som tildels af Berg antydet, – som Argument for, at Kjøbenhavn kunde nøies med en Feltbefæstning; da Tvermoes og N. P. Jensen havde udtalt sig imod den foreslaaede Uddannelse af Fodfolket, og da jeg troede det nyttigst i Sagens Interesse mere at støtte Lovforslaget som Helhed end at pointere Divergentserne i Anskuelse

over dets Enkeltheder, gik jeg let hen over dette Punkt sluttende mig til Tvermoes' og N. P. Jensens Udtalelser om det. Endvidere talte den Dag N. P. Jensen, Scavenius, J. Sørensen (en af Bergs nye Mænd, der af ham var designeret til at indtræde i Hærudvalget), J. Pedersen, Busk, Dinesen og Kjær. Den 6. Dag talte V. Holm og Berg, igjen meget vidtløftig. Saa fik Krigsministeren atter Ordet for at udtale sig mod forskjellige af Talerne fra de foregaaende Dage. Han var aldeles personlig uhøflig mod Tvermoes, N. P. Jensen og Dinesen; ved at udtale sig imod Juel og Winther, streifede han ind paa de udenrigspolitiske Forhold og særligt paa en saadan Omtale af Preussen, som var aldeles utilladelig i en Ministers, ja endog i en Folketingsmands Mund, saa at vi nødsagedes til underhaanden at henlede hans Kollegers Opmærksomhed paa, at en Korrektur af hans Tale var for Landets Skyld uundgaaelig nødvendig, inden den blev trykt i Rigsdagstidende. Da en Korrektur imidlertid viste sig saa godt som umulig, blev efter Konseilspræsidenten (Estrups) Ordre og med Formandens (Krabbes) Tilladelse hele den paagældende Passus i hans Tale strøget i Rigsdagstidende; et lille Spor af den findes dog i Etatsraad Juels senere Svar til Ministeren samme Dag og i Holstein-Ledreborgs Udtalelse den følgende Dag under Søværnsloven. Efter Ministeren fik Bærentzen og Thorup Ordet, der begge paatalte Ministerens lidet passende Maade at affærdige Tvermoes og Jensen paa. Dinesen gjorde Bemærkning i lignende Retning. Juel svarede derimod Ministeren med Hensyn til Sagens politiske Side udadtil. Tvermoes svarede Ministeren i Anledning af hans Angreb paa ham, hvorpaa Ministeren søgte at slaae Retraite, – men ganske vist hverken behændigt eller heldigt – fra hvad han havde sagt ligeoverfor denne Dags Talere. Ogsaa N. P. Jensen og Ministeren vexlede personlige Replikker. Og med denne 6. Dag sluttede saa 1. Behandling af Hærlovsforslaget med Henviisning til et 15 Mands Hærudvalg.

1. Behandling af Søværnsloven paabegyndtes den 12. November og sluttede samme Dag. Paulsen aabnede Debatten med en lang Tale, hvori han hævdede, at Fjenden ingenlunde kunde siges at være Herre i vore Farvande, naar Flaaden fik den foreslaaede Udvidelse og saaledes blev sat i Stand til at hævde Kampen i første Linie. Jeg fik dernæst Ordet og udtalte mig kort, idet jeg sluttede mig til Lovforslaget. Holstein-Ledreborg holdt flere Gange vidtløftige Foredrag, i hvilke han søgte at hævde saavel Flaadens Betydning som vort Hovedvaaben som at imødegaae den i Krigsministerens Forsvarsplan antydede Landbefæstning om Kjøbenhavn ved meget stærkt at pointere Jyllands Forsvar som det egentlig Hovedsagelige; han vovede sig imidlertid herved saa Meget paa Glatis, at jeg ikke kunde andet end til Thingets og Krigsministerens store Moro at fastslaae som Resultat af hans Udvikling, at han var bleven Opfinder af den nye Kunst at ville forsvare Jylland mod en sydfra over Land fremtrængende Fjende ved Hjælp af Flaaden. Søværnslovsforslaget blev

efter end Debat henvist til samme 15 Mands Udvalg som Hærlovforslaget.

Det Udvalg, hvortil de to militaire Lovforslag vare blevne henviste, det saakaldte »Hærudvalg« blev valgt den 13. Novbr. og kom til at bestaa af 5 Medlemmer af Høire (Thomsen, N. P. Jensen, Paulsen, Scavenius og Dinesen), 4 af den radikale Gruppe (Berg, L. Pedersen, Skytte og J. Sørensen), 4 af den moderate Gruppe (Berntsen, Bojsen, V. Holm og Holstein-Ledreborg) samt 2 af de Udtraadtes Gruppe (Kjær og Stenbæk), hvilke sidste stemte sammen med de Moderate.

Det maatte nu være vor Opgave at see at faae dette Udvalg til at arbeide; efter hvad der var passeret ved 1. Behandling maatte vort Haab for Hærlovens Vedkommende udelukkende støtte sig til Hjælp fra de Radikale; og for Søværnsloven til Hjælp fra de Moderate. Berg og Bojsen vare nu de Eneste af Venstremændene, som besad nogen Arbeidsevne; Bojsen ville imidlertid af Sundhedshensyn tilbringe Vinteren i Syden, og da vi snart saae, at det var umuligt at faae mig som Høiremand valgt til Udvalgets Formand, og at Valget vilde komme til at staae mellem Berg og Holstein-Ledreborg, hvilken sidste utvivlsomt maatte antages at ville hindre enhver Arbeiden i Udvalget, besluttede vi som et pis-aller at kaste nogle af vore Stemmer paa Berg, der derved blev valgt til Formand. Berg syntes ogsaa at have Villie til at faae Sagen fremmet og det var tydeligt, at han for at være sikker paa at kunne styre sin Gruppe i samme Retning, af sine Meningsfæller netop havde faaet valgt 3 saa vege og ubetydelige Medlemmer som Pedersen, Skytte og I. Sørensen. Han rekurrerede ogsaa strax til min Hjælp for saa hurtigt som muligt at faae alle de Forespørgsler redigerede, som maatte afsendes til de 2 Ministerier; jeg valgte med Forsæt at forlange mange Oplysninger, fordi jeg fra tidligere Tid havde lært at Folkethingsudvalgene altid satte Pris paa, at Betænkningerne kom til at se tykke ud, selvom det var Ministeriernes aftrykte Skrivelser, der optog den største Plads, og fordi jeg ved disse Masser af Bilag haabede at kunne have et Middel til moralsk Tryk paa Udvalget for snarere at faae en Betænkning afgivet.

Men for at faae Berg og hans 3 Kolleger til at gjøre et Skridt fremad mod et fornuftigt Resultat og bort fra det Standpunkt som Venstre tidligere havde indtaget, indsaar vi ogsaa snart, at det var nødvendigt for os strax fra Begyndelsen af at gjøre et imødekommende Skridt imod ham. Det var af Hensyn hertil, at vi strax gjorde et Tilbud om – i Henhold til en af N. P. Jensen og mig hver for sig foretaget foreløbig Opgjørelse^{a)} at reducere Udgifterne ved Kauffmanns Lovforslag med 600.000 kr. og navnlig foreløbig at udskyde den foreslaaede betydelige Udvidelse af Fæst-

a) For at sikre os, at denne vor Opgjørelse kunde faae en alsidig Drøftelse, og at den ikke senere skulde kunde møde berettiget Modstand hos nogen af de militære Medlemmer i Folkething og Landsting,

ningsartilleriet, indtil Spørgsmaalet om Landets Befæstningsvæsen og særlig om Kjøbenhavns Befæstning kom til at ligge for. Det var ikke uden stor Betænkelighed, vi gjorde dette, og have senere maatte høre Bebrejdelser derfor af Ministeren, men det er fremdeles min Overbevisning, at det var et ligesaa vigtigt som nødvendigt Skridt, uden hvilket Berg ikke havde vovet sig fremad, og uden hvilket Hærlovsforhandlingerne dengang vare blevne ligesaa golde som i alle de foregaaende Aar. Det gjorde Skridt begyndte ogsaa snart at vise Frugter. Efter en god Maanedes foreløbige Forhandlinger, under hvilke vi med Maximum af Taalmodighed gik ind paa at besvare hvilkesomhelst af de Spørgsmaal, som Berg reiste om alle Lovens Enkeltheder, foreslog han som Formand »til Arbeidets Fremme« strax at vælge en Ordfører, Noget som ellers altid først sker, naar Forhandlingerne ere saa vidt fremskredne, at man kjende Udvalgets Hovedanskuelser, og at man veed, at den, der designeres til Ordfører, selv er en Repræsentant for disse. Han manøvrerede da med sine 4 Stemmer paa samme Maade, som vi havde gjort ved Formandsvalget, saa at jeg blev valgt til Ordfører baade for Hærloven og for Flaadeloven; det første til stor Forbauselse for de Moderate, det sidste til stor Sorg for Capitain af Flaaden Paulsen, der havde spidset sin Næse paa at blive Flaadelovens Ordfører, men begge Dele utvivlsomt til stor Gavn for Sagen, fordi jeg som tidligere Krigs- og Marineminister og navnlig som den, der af Alle paa den Tid havde arbeidet mest og grundigst i Hærlovssagen, besad den største Arbeidsduelighed, og – jeg tør sige det, uden at synes at være ubeskeden, thi det er jo ikke givet mig af mig selv – tillige var i Besiddelse af en Energi, der var vant til at overvinde Vanskeligheder, og som jeg nu som Ordfører kunde benytte til at pidske Enhver, der var i Udvalget, til uden Naade og Barmhjertighed at gjøre Gavn. Medens jeg nu i al Stilhed ordnede alt til en Betæknings Afgivelse ved at samle og bearbejde alt det forhaandenværende Materiale (det lykkedes mig saa godt, at Betænkningen forelaa i et trykt Udkast, inden jeg endnu havde faaet alle Ændringsforslagene fra de forskjellige Parter) tilbød jeg officielt i Udvalget saavel de Radikale som de Moderate min Hjælp til Formulering af deres Ændringsforslag. Berg modtog først min Hjælp; i 4 lange Aftener fra Kl. 7,30 til 12 sad jeg sammen med ham og hans 3 Kolleger hørende deres Overveielser, for at faae Materiale til deres Ændringsforslag; jeg erindrer, hvor det forbausede Berg, at jeg een af disse Aftener for at hjælpe ham,

indbøde vi alle disse nemlig Obersterne Magius og Tvermoes, Capitainerne O. Blom og Bærentzen, Commandeur Carstensen og Capitain Paulsen, til en drøftelse af vort Forslag, inden vi fremlagde det for nogen Anden. Samtlige Herrer sluttede sig fuldstændigt til vor Mening, og Alle fastholdt denne paa Sagens senere Trin, Capitain Blom foretog kun en kort Tid nogle enkelte Slingringer, dog ikke af Mangel paa god Villie, men af en mindre heldig Naivitet.

havde undladt at gaae paa et Bal hos den russiske Gesandt, hvor Kongen, Kongehuset og hele la haute volée vare; for mig var dette nu ganske naturligt, thi, da jeg betragtede Hærlovssagens Fremme som en Livssag for Landet, ansaae jeg det som en Ærespligt for mig ikke at forsømme Noget, der kunne gavne den, og fra det Øjeblik jeg var bleven valgt til Ordfører og lige til den 25. Juli samme Aar, da et nyt Hærlovstillæg fik Kongens Underskrift, opgav jeg al privat Selskabelighed og ofrede mig udelt til den mig betroede Gjerning. De Moderate saae med Forbauselse, at jeg ydede Berg og hans Folk denne Hjælp; de troede at see en ny politisk Alliance aabne sig i det som i Virkeligheden kun var en ren teknisk Faghjælp. For imidlertid ikke at vække en Jalousie, der kunde være skadelig med Hensyn til Søværnsloven, som jeg kun kunde vente at faa fremmet ved de Moderates Hjælp – (og jeg havde ligesom alle Høire-medlemmerne strax været paa det Rene med, at vort Maal maatte være at faae begge Lovene igjennem, men at vi, hvis dette ikke kunde naaes, aldeles upartisk maatte søge hvilken som helst af dem fremmet, for hvilken der viste sig en Mulighed) – tilbød jeg strax efter Konferencerne med Berg i første Udvalgs møde atter min Hjælp til *alle* Parter. De Moderate turde imidlertid ikke nærme sig mig rigtigt; jeg pressede imidlertid Grev Holstein-Ledreborg, der fungerede som en slags Ordfører for dem i den Grad, ved altid kun at give ham meget korte Tidsfrister til at afgive sine Ændringsforslag, at han blev nødsaget til at give nogle af dem fra sig; men da jeg saa pludselig med disse i Haanden henvendte mig til en af hans Kolleger i Udvalget, nemlig Kl. Berntsen, med Meddelelse om, at Holsteins Ændringsforslag aldeles ikke udtrykte det, som var hans og de øvrige Moderates Mening, og paaviste, hvorledes de burde have været formulerede, begyndte de at faae Tillid til mig, og kort Tid efter blev det da ogsaa mig, som virkelig kom til at koncipere dem helt og holdent for dem. Nu var Vendepunktet kommet; jeg stod med alle Parters fulde Tillid, og det var netop den Omstændighed, at de Moderate erkjendte, at jeg aabent og ærligt forhandlede med dem og handlede loyalt paa deres Vegne, uagtet jeg med Hensyn til Sagens Realitet var af en saa forskjellig Mening, der senere bevirkede, at de med fuld Tillid kom til mig, da pludselig i Juli Maaned en uventede Chance for at faae Hærrevisionen igjennem viste sig, som ledte til den endelige Lovs Vedtagelse. Paa denne Maade fik jeg alle Parters Ændringsforslag skrevne og formulerede, og et foreløbigt Udkast til en Betænkning med Ændringsforslag tilsendt Krigsministeren^{b)}.

- b) Efter vore Ændringer vilde Udgifterne til Hæren blive ca. 400.000 Kr. mere end tidligere, efter de Radikales Forslag vilde der ske en betydelig Reduktion i alle Vaabenarter og Udgifterne blive holdte ca. 1 Million under tidligere, efter de Moderates Forslag vilde Udgifterne blive endnu mere formindskede.

Den foreløbige Betænkning svarede omtrent til den endelige Betænkning af 7. April 1880; thi Konferencen med Ministeren ledte ikke til nogen Forandring i den. Hans Udtalelser i denne vare meget uheldige; i Stedet for at imødegaae de Radikales og de Moderates absolut urigtige Standpunkt indskrænkede han sig egentlig kun til at angribe os, og det endda paa en alt andet end venlig Maade. Da Mødet var forbi, vare de Moderate henrykte, men vi fra Høire Side meget forstemte, thi det var os klart, at Ministerens Optræden ikke gav noget Haab om at Hærlovsforhandlingerne skulde kunde lede til noget Resultat; Berg, der af forskjellige Grunde jo gjerne ville protegere Kauffmann, hvem han haabede at kunne afpresse betydelige Koncessioner, udtalte ligeledes efter Mødets Slutning, at havde der været blot Spor af politisk Klogskab hos Kauffmann, saa havde han støttet sig til vore Forslag; i hvilket Tilfælde han selv strax vilde have nærmet sig disse mere, men at det nu, naar Ministeren ikke engang vilde gaae os et eneste lille Skridt imøde, ikke var nogensomhelst Grund for ham til at rokke sig af Stedet.

Hærlovsforslagets 2. Behandling begyndte den 22. April og varede i 4 Dage. Under disse motiverede jeg, Berg, Holstein og Kjær henholdsvis Høires, de Radikales, de Moderates og de Udtraadtes Ændringsforslag. I de 2 første Dage deltog ogsaa Krigsministeren i Forhandlingerne uden at gjøre anden Skade end, at han for tidligt henviste til samme Tanke som Berg alt ved 1. Behandling havde udviklet, og som Ministeren nu troede at gjøre sig behagelig for ham ved at optage, nemlig, at noget egentligt Resultat først kunde ventes opnaaet i Fællesudvalget; en Udtalelse af en saadan Natur fra Ministerens Side maatte selvfølgelig modvirke enhver Imødekommen fra Venstres Side paa Sagens daværende Trin. Den 3. Dag af Forhandlingerne var Ministeren i høieste Grad uheldig; da forhandlede nemlig blandt andet den af os foreslaaede Ændring til Infanteriets Tjenestetærmin. Da Ministeren følte sig for svag i Kundskaber og i Argumenter til at turde imødegaae os, forsøgte han at imponere ved aldeles uventet at oplæse en af ham fra den kommanderende General i 1. Generalkommandodistrikt, General Nielsen, indhentet Erklæring, der gik skarpt mod vort Forslag, og citerede samtidig en Udtalelse fra Generalinspektøren for Fodfolket, General Stricker, der syntes at gaae vore Forslag imod. Uheldigvis for Ministeren vidste jeg imidlertid for godt Besked om Tingene. Jeg kendte nemlig fra min tidligere Stilling som Direktør for Krigsministeriet og som Krigsminister tilstrækkelig til, at General Nielsen betragtede det som sin Hovedopgave ved Erklæringers Afgivelse at udtale sig, saaledes som den paagældende Minister ønskede at faae den affattet til det Brug, han havde for den; og den paaberaabte Udtalelse fra General Nielsen var derfor uden Betydning for mig. Om General Stricker, der derimod altid søgte at sige sin Mening aabent og uden noget Bihensyn, vidste jeg derimod, at han havde udtalt sig for den

af os foreslaaede Tjenestetetermin, og at det altsaa var en ligefrem Perfidie af Ministeren nu at undlade at oplæse denne hans Udtalelse; men i Stedet derfor at oplæse en anden Erklæring fra ham afgivet ved anden Lejlighed om et andet Spørgsmaal, der kunde bruges til at gjøre et Skin af, at ogsaa General Stricker misbilligede vore forslag. Stakkels Kauffmann, han har aldrig, hverken før eller senere, kunnet lære, at Ærlighed varer længst. Jeg ansaa mig derfor forpligtet til meget skarpt at udtale mig imod overhovedet at misbruge indhentede tjenstlige Erklæringer som Skalkeskjul for Mangel paa Argumenter og navnlig mod at gjøre det paa den Maade, at Erklæringerne ikke meddeltes Udvalgene til Overveielse og til mulig Overbevisning, men derimod pludselig førtes ned i Debatten i Thinget for at tilveiebringe Overraskelse. Dette mit Svar gav anledning til et skarpt Replikskifte mellem Ministeren og mig, som endte med, at han til Thingets Forbauselse udtalte den høist besynderlige Doktrin, at det var Udvalgenes Ordføreres, og altsaa in casu min Pligt at søge Ministeren i Krigsministeriet for at forespørge, om han havde yderligere Oplysninger at meddele, medens jeg som Modsætning dertil maatte hævde, at det var Ministerens Pligt i den Sags Interesse, som han havde at forhandle, at meddele Thingene og særlig Udvalgene alle de Oplysninger, som han havde, og som kunde være nyttige til Vejledning og til forskjellige Forslags rette Bedømmelse. Hele denne Episode gjorde naturligvis et *høist* pinligt Indtryk paa Alle, der ønskede Forsvarssagen fremmet; thi den viste alle yderligere, hvor lidt man kunde stole paa Ministerens Ord, og Oplæsningen af de 2 Generalers Erklæringer gjorde ogsaa et meget uheldigt Indtryk i Hæren, hvor Mange altfor godt vidste, at General *Strickers* Udtalelser og Mening var en hel anden Een end den, Ministeren havde villet lægge ham i Munden. Lovforslaget blev naturligvis vedtaget i alt Væsenligt som af Venstre særlig af Berg foreslaaet og altsaa i en ubrugbar Skikkelse.

Omtrent samtidig med Hærlovsforslaget gik Søværnslovsforslaget sin Gang gennem Udvalg og Thing; men heldigvis paa en lettere og behageligere Måde. General Kauffmanns uheldige Optræden tjente som Modsætning til at stille Marineministerens Måde at forhandle med Udvalget paa i et godt Lys; han var aaben og høflig mod Alle, og jeg havde det Held, at jeg altid kunne faae et tydeligt og bestemt Svar fra ham, om hvor langt han kunde og vilde gaae, og han gik aldrig fra en Aftale, naar den eengang var truffen og var stedse villig til at høre og følge de Raad, som jeg af Hensyn til Sagens Fremme troede at burde gjøre ham.

Paa Grund heraf kunde jeg i mine Forhandlinger i Udvalget og navnlig med de mod Søværnsloven velsindede Moderate altid hurtigt slaae til og strax at binde dem, naar de havde gjort os en Indrømmelse, ved øjeblikkelig at opstille den som et Ændringsforslag, der var stillet af dem og tiltraadt af os. Paa denne Måde lykkedes det at faae Majoritet (Høire

og de Moderate) i Udvalget for en meget væsentlig Forøgelse af alle Flaadens Kadrer og for en betydelig Udvidelse af Bevillingerne til de særlige Udrustninger. Udvalgsbehandlingen kom derfor til at foreligge i en forbausende god Skikkelse med Undtagelse af 2 Punkter, nemlig Bergs Ændringer om at nægte den foreslaede Udvidelse af Aarsudrustningen og Holsteins Ændringsforslag om, at den nye Flaadelov ikke maatte træde i Kraft før sammen med den nye Hærlov; vi vidste imidlertid godt, at de forud nævnte Ændringsforslag ville blive forkastede af os og de Moderate i Forening, og at de sidste kun vare opstillede rent politiske for at dække de alt gjorte betydelige Indrømmelser og at disse Forslag atter vilde blive forladte enten ved 3. Behandling, eller naar Loven kom tilbage fra Landstthinget.

Søværnslovens 2. Behandling gik derfor meget let, endog paa 2 Dage (den 28. og 29. April), uden at der kom noget Nyt eller Interessant frem i Diskussionen. Jeg, Berg og Holstein forsvarede vore forskjellige Forslag, og Marineministeren og jeg kjæmpede Side om Side. Holsteins Forslag om de 2 militaire Organisationsloves Sammenkobling med Hensyn til Tidspunktet, hvor de skulle træde i Kraft, (og som i Virkeligheden var det samme som at sige at Søværnslovens Ikraftsættelse skulde udsættes til en ubestemmelig Fremtid) blev naturligtvis vedtaget.

Efter at de 2 Lovforslags 2. Behandling var afsluttet vendte de begge tilbage til fornyet Overveielse indenfor Udvalget. Da Chancen ubetinget var størst for at faae Søværnsloven igjennem, og da jeg jo hellere vilde have 1 af Lovene frelste end ingen af dem, foranledigede jeg at denne kom paa Dagsordenen til 3. Behandling inden Hærloven.

Søværnsloven blev saa underkastet 3. Behandling i Folkethinget den 12. Mai. Berg havde stillet Forslag om at forkorte Indkaldelserne for Mandskabet og Bevillingerne til Udrustningen; Marineministeren foreslog, at den ved 2. Behandling vedtagne Bestemmelse om de to militaire Loves Sammenkobling skulde falde bort, og de Moderate havde for det Tilfælde, at dette Ministerens Forslag skulde blive vedtaget i sidste Øjeblik opstillet et nyt Underændringsforslag, der gik ud paa, at Søværnsloven først skulde træde i Kraft, naar det ved Lov var bleven fastslaaet, at Udgiften til Hær og Flaade i Forening ikke vilde være aarlig mere end 12.000.000 Kroner. Vort Haab og Forventning gik nu ud paa, at Bergs Forslag skulde blive forkastede af Høire og de Moderate i Forening, at Ministerens Forslag skulde blive vedtaget og de Moderates Forslag forkastet af Høire og de Radikale i Forening, og at de Moderate saa, efter at have vist denne store, men ubelønnede Tapperhed at have villet hævde de saaledes begge forkastede Forslag om Sammenkoblingen og om et Maximum for Militair Udgifterne – skulde have faaet samlet Courage nok til endelig i Forening med os at stemme for Lovens Vedtagelse, (som de Radikale derimod antoges at ville stemme imod, saa snart Bergs Æn-

dringsforslag var blevne forkastede), og hvorved det altsaa vilde være lykkedes at faae Søværnsloven endelig vedtaget af Folkethinget i en i alle Henseender fuldt brugelig Skikkelse, saaledes at den ikke behøvede at vende tilbage fra Landstinget, og at dens Skjæbne saaledes var fuldt sikret. Selve Forhandlingen i Salen var derfor meget spændende, og det var lige ved, at vort Haab skulde briste. Thi da Berg trængte Grev Holstein-Ledreborg svært, haanede det af de Moderate opstillede Ændringsforslag og bebudede, at de Radikale sandsynligvis ville stemme mod hele Loven, hvis hans Forslag om Besparelse ikke blev vedtagne, begyndte Holstein at blive bange og endog at bruge saa mistrøstende ord som, at Lovforslagets Skjæbne ogsaa »blev ham særdeles ligegyldigt«, hvis Bestemmelserne om Maximal-Udgifter til Forsvarsvæsenet ikke blev vedtaget, og det saae i det Øjeblik ud, som om de Moderate vilde svigte den os tilsagte Hjælp til Søværnslovens Fremme. Men heldigvis indsaae V. Holm og Kl. Berntsen begge to strax, at Sagen vilde være tabt, hvis Holsteins Ord vare blevne de sidste, der var fremkomne fra moderat Side; og da traadte de begge meget energisk og varmt op med en bestemt Erklæring om, at hvis Thinget ikke vilde vedtage den af dem opstillede Underændring, maatte det være Thingets Sag, at de under alle Omstændigheder vilde stemme for Loven, da de i det hele ansaa den for god og nyttig for Marinens Udvikling. Slaget blev herved vundet. Under aandeløs Tavshed foregik Afstemningen, der gav os det haabede og forventede Resultat. Flaadeloven var frelst; i en brugbar Skikkelse var den nu bleven vedtaget, endelig, mere end 7 Aar efter at jeg i 1873 første Gang havde forelagt den. Da Resultatet blev publiceret, følte jeg det som en af de lykkeligste Dage i mit Liv; jeg var saa overvældet af Glæde, at Taarerne trængte sig frem i mine Øine, og jeg forlod derfor hurtigt og i Stilhed Mødet, saa at kun Rektor Dahl, der tænkte og følte som jeg, fik Tid til at komme hen at trykke min Haand som den, hvis Ihærdighed for Flaadens som for hele Forsvarsvæsenets Udvikling nu for første Gang i 7 Aar saae en god Frugt deraf. Da jeg senere kom ind i Salen hørte jeg, at ogsaa Alle vare glade med Undtagelse af Berg; han havde her baaret sig dumt ad, og det ærgrede ham. Han havde her, som saa ofte før villet være Diktator, han havde troet at kunne tvinge os til at stemme efter hans Ønske, og han havde ikke skarpt Blik nok til at see, at han ligesom V. Holm og Kl. Berntsen vilde staa langt stærkere og bedre, naar han havde kunnet bekvemme sig til at stemme for hele Loven uagtet hans Ændringsforslag var blevne forkastede, end ved nu at stemme imod Loven og saaledes overlade hele Æren for dens Vedtagelse til de af ham saa stærkt hadede Moderate. Berg var derfor meget vred over Resultatet, og deriblandt ogsaa paa mig: »efter det Resultat, som De har faaet med Hensyn til Søværnsloven, faar De nu ingen Hærlov, Hr. General, som jeg ellers havde villet, det er umuligt nu, i al Fald ikke muligt ved min Hjælp!«

vare hans Afskedsord den Dag til mig. Fremtiden skulde vise, at han fik Ret, men rigtignok paa en hel anden Maade, end han dengang havde tænkt sig.

Naar Søværnsloven gik igjennem var Aarsagen dertil, som det vil være fremgaaet af det Foregaaende, desværre ingenlunde den, at den moderate Venstregruppe som Helhed betragtet havde nogen stor Kjærlighed til Flaaden eller noget virkeligt Blik for Forsvarsvæsenets Betydning; det var kun hos enkelte, som Højmark, Kl. Berntsen, V. Holm og Bojsen (denne var iøvrigt af Sundhedshensyn bortrejst under hele Flaadelovens Behandling), at dette var Tilfældet. Men Sagen var den, at alle Venstremændene baade Radikale og Moderate i 1879 og 1880 havde en Følelse af, at deres Vælgere begyndte at lytte til vore stærke og velbegrundede Angreb paa dem, fordi de i 7 Aar havde nægtet de militaire Loves Revision og derved havde ladet meget forfalde. Berg valgte nu at kokettere til Kauffmann i Følelsen af, at han i ham havde en Mand for sig, som han kunde presse længere ned end os Andre, der hidtil havde staaet stive og bestemte; de Moderate foretrak, for at drille Berg og Kauffmann at være imødekomende mod Marineministeren, der var høflig mod dem og syntes dem paalidelig, og de foretrak derfor at kaste deres Kjærlighed paa Søværnsloven, der desuden havde mindre Merudgift end Hærloven, og ved hvis Vedtagelse de haabede at gjøre Alliancen Berg-Kauffmann til en Latterlighed og derved Kauffmann og maaske endog hele Regjeringen til en Umuelighed.

Jeg tør, – uden at være ubeskeden – sige, at Flaadeloven dog vist knap, i al Fald ikke saa godt og saa hurtigt var bleven ført gjennem Folkethinget, hvis jeg ikke var bleven valgt til Udvalgets Ordfører og havde skilt mig ved mit Hverv med lige saa stor Loyalitet som Energi; thi der var megen Inertie at overvinde paa mange Punkter; underligt nok var det jo Berg, der havde faaet mig valgt til Ordfører, og som dog skulde høste saa liden Glæde deraf. Lad mig med det samme afslutte Beretningen om Søværnslovsforslagets senere korte Skjæbne. Det gik gjennem Landsthinget i 3 korte Behandlinger, den 14., 22. og 26. Mai uden Udvalgs Nedsættelse og ophøiedes til Lov den [28.] Mai s. A. Ved Behandling betegnede Marineministeren Loven som et Fremskridt i mange og væsentlige Henseender uden at der var et Tilbageskridt i nogen Henseender fra det Bestaaende. Han takkede Folkethingets Høire »hos hvem han havde faaet en aldrig svigtende Understøttelse«, de moderate og særlig V. Holm og Kl. Berntsen. Kommandør Carstensen sluttede sig til Loven med anbefaling og takkede derhos Marineministeren samt særlig mig som Folkethingsudvalgets Ordfører; Kammerherre Jessen rettede og en speciel Tak til mig for min Virksomhed for Flaadeloven som for Forsvarsvæsenet overhovedet. Uagtet jeg ikke betvivler, at min gamle Ungdomskammerat, Marineministeren, ogsaa følte sig mig i høieste Grad forbunden, saa har

jeg dog ingen Erindring om, at han særlig har givet denne Følelse videre Luft lige over for mig; han har dog maaske sagt mig et par Ord i den Anledning eller i al Fald troet, at han har gjort det, – men underligt nok, har hverken Konseilspræsident Estrup eller nogen af hans andre Kolleger nogensinde sagt mig blot det allermindste venlige Ord i den Anledning; det skal imidlertid være dem fuldt tilgivet, thi jeg havde personlig hos mig selv stor Glæde af min Virksomhed som Flaadelovens Ordfører i Folkethinget, og jeg takker Vor Herre af mit ganske Hjerte, fordi han har lagt Velsignelse i min Gjerning. Jeg skylder ogsaa Sandheden at tilføje, at Marinens Officerskorps betragtede mig som den, der egentlig havde skaffet dem Flaadeloven, og jeg erindrer med Taknemmelighed mange smukke Beviser for mine maritime Kammeraters venlige Følelser for mig i den Anledning.

3. Behandling af Hærloven fandt Sted den 13. Mai i et Formiddags- og et Aftenmøde. Ministeren havde ingen Ændringer stillet, da han »først vilde høre Landstinget«; vi havde heller ikke stillet nogen da de, vi havde opstillet ved 2. Behandling, jo hverken havde faaet Tilslutning i Thinget eller hos Ministeren. Kun Berg havde stillet Ændringsforslag, der alle vilde gjøre Lovforslaget endnu tyndere end saaledes som det alt var blevet vedtaget. I Anledning af en Skrivelse, som Ministeren havde tilsendt Udvalget og som syntes blandt andet at tilsigte at stemple vore tidligere Ændringsforslag som saa radikale og uheldige, at Landstinget ikke vilde kunne tage imod dem, ansaae jeg det for Pligt at paavise, at vore Ændringer vare langt nærmere ved Landstingets Opfattelse af Sagen end selve Ministerens, og da han søgte at hævde, at vi navnlig vare gaede for vidt i Afknapning af Kadrene og i unødvendige og utidige Concessioner, maatte jeg med Tallene i Haanden paavise ham det Urigtige heri og atter udhæve, at Betingelsen for, at vi overhovedet havde kunnet faae Hærudvalget til at arbejde, havde været, at vi begyndte med at gjøre i det Mindste nogle Indrømmelser ligeoverfor Venstre. Ellers hændte intet mærkeligt, uden at Berg i Aftenmødet leilighedsvis afgav den Erklæring »at det var urigtigt, naar Piecer og Blade havde stemplet Høire i Udvalget som havende ville forhindre Hærloven: tværtimod det var Høires Arbeidsomhed det skyldtes, at Loven overhovedet var kommen til 2. og 3. Behandling i Thinget«. Denne Erklærings Afgivelse havde sin lille Historie. Høire i Hærudvalget, særlig N. P. Jensen og jeg, havde hele Vinteren været Genstand for de mest hadefulde og bagtaleriske Angreb, der navnlig gik ud paa, at vi forhindrede Hærlovens Fremme, og at vi ville være Ministre istedet for Kauffmann. Om end disse Angreb ikke aldeles udgik fra selve Krigsministeren, der jo forresten gjerne søgte at være uærlig mod os og at omtale os ilde saaledes blandt Andet hos Kongen og Kronprindsen, saa stammede de i al Fald fra en Kreds, hvor Krigsministeriets Direktør Oberst Bahnson og hans gode Venner Artilleri-

kapitain Schack og Ingenieurkapitain Arendrup havde deres stadige Gang, og selv Høireblade som Dagbladet og Punch bleve inspirerede derfra om at udtale sig i lignende Retning, hvilke de ogsaa nogle enkelte Gange virkelig gjorde²⁾. Vore Venner i Thinget vare indignerede derover, og selv Venstre i Hæruvalget fandt dette for stift og saa absolut stridende mod Sandheden, at det kom paa Tale i selve Udvalget, og Berg, der var Udvalgets Formand forlangte og fik i den Anledning en Bemyndigelse af Udvalget til at benytte dets Forhandlingsprotokol for at afvise det Usande i Beskyldningerne mod os. Dette hændte imidlertid, inden der stillede sig en bestemt Udsigt til at faae Søværnsloven igjennem; og da han saa senere saae, at denne Lov maaske kunde komme til at blive vedtaget uden hans Medvirkning, ja imod hans Villie, glemte han pludselig den givne Bemyndigelse og indrykkede aldrig den Erklæring til vort Forsvar, som han tidligere som Formand selv havde erklæret det for en Pligt mod os at afgive. Da han nu ved Hærlovens 3. Behandling blev mindet om denne besynderlige Glemsomhed, var det, at han nødtvungen maatte afgive den ovenfor citerede Erklæring, men valgte at gjøre det paa en saadan Maade, at der blev lagt saa lidt Mærke til den som muligt, og at den blev afdæmpet ved senere Tilføjninger. Mellem de Moderate og Berg var Ordskiftet iøvrigt ofte skarpt, navnlig da de Første truede med at forkaste hans Ændringsforslag og derved at ville stemme mod hele Loven. Hans Ændringsforslag blev ogsaa forkastede, og Loven gik saa til Landstinget; de Moderate stemte mod Vedtagelsen, de Radikale og vi fra Høire for den, fra vor Side dog kun med det udtrykkelige Forbehold, at det ikke var, fordi vi fandt Loven blot nogenlunde brugelig, men fordi vi ønskede at give Landstinget Leilighed til at forandre den.

Efterat Hærlovsforslaget i den Skikkelse, som det havde modtaget i Folkethinget, havde været til 1. Behandling i Landstinget den 20. Mai,

²⁾ Bladet Punch for 26. febr. 1880 indeholder en vise med overskriften: »I Tide«. Efter en almindelig kritik af folketinget i de første 3 vers omtales C. A. F. Thomsen og N. P. Jensen på følgende måde i de to sidste vers:

4. Dog mest det harmer os, at Forsvarsplanen
De Herrer ta'er sig sikkert lidt for let!
– Endskønt vor Tid er kommen slemt i Vanen
Med alt at gjøre klart ved Næveret.
Og skøndt den Hær, vi samle kan om Fanen,
Har Udsigt til en Ende, saare slet,
Fik dog i Tinget Landets Velfærdssags Vej
En travrig Lighed med en Farimagsvej!
5. Vel véd vi, Hastværk har en vis Mand skabt,
Der næppe var Borgmester her i Landet;
Men Øjeblikket er os tilmaalt knapt,
Og vi maa bruge det, imens vi kan det,
Thi Smerten bliver ej med Sindsro blandet,
Naar Landets Eksistens en Gang gaar tabt,
Fordi maaske Hr. *Thomsen* eller *Jensen*
Ej nu kan søbe Kaal med *Excellensen*.

under hvilken Krigsministeren udtalte sig for sit oprindelige Forslag, Oberst Magius hovedsagelig i Overensstemmelse med det Standpunkt, vi havde indtaget i vor Betænkning, og Kapitain Blom gjorde nogle specifik – artilleristiske Bemærkninger, henvistes det ogsaa her til et Udvalg paa 15 Medlemmer, med Fr. Krieger som Formand, General Haffner som Ordfører og Kapitain Blom som Sekretair. Udvalget valgte atter et Underudvalg, bestaaende af Haffner, Blom, Oberst Magius og Kammerherre Fallesen, hvilken sidste jo oprindelig havde været Artillerie-Officer og over Posten som Kommandant paa Bornholm uventet var naaet til Stillingen som Chef for det Kgl. Theater. General Haffner søgte strax mig, og Oberst Magius ligeledes for at raadslaae om Stillingen; Krieger satte sig ogsaa strax i Forbindelse med mig. I Begyndelsen tegnede Alt imidlertid godt, thi Haffner var ikke stærk og, endskjønt personlig meget flittig, dog lidet egnet til hurtigt at præstere noget virkeligt positivt Arbejde; han føle sig ogsaa paa en lidet heldig Maade bundet ved, hvad han selv som Krigsminister, om end under helt forskellige Forhold, havde forelagt. Magius var meget tunghør og evnede ikke at beherske en Debat eller lede Andre, endskjønt hans Blik paa Sagen var det sundeste: Blom og Fallesen vare, medens Hærloven behandlede i Folkethinget, blevne stærkt paavirkede fra ministeriel Side, den Første vistnok navnlig af Oberst Bahnson, den Sidste nærmest af Kauffmann og dennes Ven, Kultusminister Fischer; Blom var derhos, skjøndt ellers en skarp Tænkner, ikke klar i organisatoriske og i politiske Spørgsmaal, som han aldeles ikke før havde beskæftiget sig med; Fallesen var overfladisk og let. Jeg blev da indbudt til at forhandle med hele det nævnte Underudvalg, hvor Blom og Fallesen var lige ved at tage Luven fra de Andre; men heldigvis indbød Krieger mig ogsaa til at fremsætte min personlige Mening om Sagens Realitet aldeles uforbeholdent for ham, og da han sluttede sig til den, lykkedes det at faae den til at trænge igjennem hos hele Udvalget til hvilket Underudvalget afgav Referat. Som Følge deraf blev det faktiske Resultat, at det blev mig, der nu ogsaa paa Landstingsudvalgets Vegne, kom til at diktere de af dette opstillede Ændringsforslags hele Indhold og Form, og disse kom derfor til at falde sammen i alle Principspørgsmaal med de af os i Folkethinget opstillede Ændringsforslag kun med noget større Kadrer og noget mere Fæstnings-Artilleri, hvilken Forøgelse Krieger, Haffner og jeg ansaae det rigtigt at faae opstillet i Landstinget for at vi kunde have Noget at slaae af paa, dersom der igjen skulle blive en virkelig Forhandling i Folkethinget om selve Sagen.

Ved 2. og 3. Behandling, henholdsvis den 10. og 14. Juni bleve samtlige af Udvalget opstillede Ændringsforslag vedtagne, og Krigsministeren, der ikke havde vidst at vinde mere Sympati i Landstinget end i Folkethinget, maatte da bide i det sure Æble at tiltræde Ændringsforsla-

gene à contre cœur, skjøndt de i alt Væsentligt vare de samme som dem, han havde vraget i Folkethinget, dengang vi bare dem frem; endogsaa vort Forslag om Infanteriets Tjenestetetermin, som han saa stærkt havde haanet, men som Landstinget nu atter opstillede, maatte han slutte sig til, idet han erklærede Lovforslaget med Landstingets Ændringsforslag som fuldt acceptabelt for sig.

Lovforslaget saaledes ændret vendte nu atter tilbage til Folkethinget for der at underkastes eneste Behandling. Folkethingets Hærudvalg traadte da igjen sammen. De Moderate vilde fremdeles nægte Lovforslagets Vedtagelse og foresloge en motiveret Dagsorden, hvormed Loven – under Henvisning til det Urigtige i at opsætte den egentlige Forhandling af Sagen til et eventuelt Fællesudvalg, hvilket var Bergs og følgelig ogsaa Kauffmanns Taktik, under Misbilligelse af Regjeringens Mangel paa Imødekommen i Sagen og under Paaskud af, at den i Lovforslagets Motiver meddelte Forsvarsplan ville præjudiceres ved Vedtagelsen af Lovforslaget, – skulde slaaes ihjel; Holstein-Ledreborg optraadte fremdeles som de Moderates officielle Ordfører; men Bojsen kom hjem fra sin Udenlandsrejse kort inden eneste Behandling skulde finde sted og fra nu af stærkt medledende; hans Hjemkomst netop nu betragtede vi strax som det største Uheld, Hærlovsagen i Øieblikket kunde lide; underligt nok skulde det Modsatte senere vise sig at blive Tilfældet. Vi fra vor Side erklærede strax i Udvalget, at vi fremdeles vare villige til Koncessioner omtrent i samme finansielle Udstrækning som tidligere, hvis vi derved kunde opnaae Enighed indenfor Udvalget eller i det Mindste større Tilslutning fra en Majoritet i Udvalget; men at vi i modsat Tilfælde agtede at slutte os helt til Landstingets Forslag, som vi i alle Henseender maatte anse for brugbart og godt. De Radikale fra deres Side vilde ikke gjøre nogetsomhelst imødekommende Skridt mod os, tværtimod foreslog Berg Lovforslaget fuldstændig bragt tilbage til den Skikkelse, Folkethinget sidst havde givet det, og han opstillede tillige atter alle de af ham ved 3. Behandling fremsatte, men dengang forkastede Forslag, der altsaa vilde gjøre Lovforslaget endnu mindre brugbart, Alt hovedsagelig for at vise, at det var ham, der i Hærlovsagen var Situationens Herre, og at det kun var fra ham, at det frelsende »sidste Ord«, som han havde lovet at sige i Fællesudvalget, kunde komme.

Efterat samtlige 3 Grupperes Ændringsforslag vare blevne opstillede, og samme Morgen som eneste Behandling skulde paabegyndes, nemlig Fredag den 25. Juni, sammenkaldte vi Høire-Medlemmer af Hærudvalget samtlige vore Høire-Meningsfæller i Folkethinget til et Møde for at gjøre dem bekjendt med Sagens hele Stilling for Øieblikket. Det havde været mit Ønske, at et saadant Møde alt kunde være afholdt tidligere for at sikre os vore Meningsfællers Tilslutning i Tide, men Seavenius var navnlig imod, at det afholdtes tidligere »for at undgaa mulig Vrøvl fra deres

Side«. Vi udviklede da, at der ikke var noget Haab for Hærlovens Fremme, idet vi efter vor Mening burde stemme mod Bergs ravgale Forslag, og Bergs Folk saa efter al Rimelighed vilde stemme mod Loven sammen med de Moderate, naar hans Forslag vare blevne forkastede af de Moderate og os i Forening; vi saae ikke noget Haab for Sagen ved at lade den gaae til Fællesudvalg, thi vi havde ikke nogen Tro til, at Bergs »sidste Ord« nu, – efterat Søværnslovens Vedtagelse var sket mod hans Vilie – skulde indeholde noget Brugbart, og i al Fald betragtede vi en Forhandling mellem ham og en saa upaalidelig Mand som Kauffmann, der var villig til at offere Infanteriets Batailloner for en Udvidelse af Artilleriet, for meget farlig^c). De fleste af vore Meningsfæller, blandt andre alle de Militaire, vare enige med os; Enkelte mente dog, at vi burde lade Sagen gaae til Fællesudvalg, saaledes Koch og den altid ængstelige og bløde Hage, der endog vare villige til at stemme for Bergs gale Forslag, hvis vi ville tilraade det, men som i øvrigt lovede at ville rette sig efter os. Andre mente, at vi burde have opstillet Ændringsforslag, som Berg kunde have gaaet ind paa, det vil sige andre gale Forslag; thi fornuftige Forslag vilde Berg paa den Tid ikke gaae ind paa. Da jeg var gaaet bort for at spise Frokost i Tiden mellem Partimødet og Mødet i Salen, havde Bille tilraadet Scavenius, Dinesen og Jensen at forsøge saadanne gale Ændringsforslag opstillede; de opfandt da et saadant, som gik ud paa, at stryge i Lovforslaget hele Kapitlet om Kadrene, hvorved Loven altsaa blev gjort ubrugelig; men dog Afdelingernes Antal fastslaaet. De havde i Mellemtiden ladet det trykke og ventede paa min Tilbagekomst med denne Overraskelse til mig; jeg var letsindig nok til at

- c) At Kauffmann virkelig var villig til at offere 6 Batailloner Infanteri, er for mig utvivlsomt, skjøndt han senere har benægtet det. I Forhandlinger, jeg alt inden 2den Behandling af Hærlovsforslaget i Folkethinget havde med ham, engang jeg havde søgt ham i Krigsministeriet, kunde jeg ikke faae ham videre end til at love, at han i alt fald først paa Sagens seneste Trin vilde offere nogle Batailloner, og jeg kunde aldrig under Forhandlingerne i Thinget, skjøndt jeg stærkt provocerede ham dertil, faae ham til at erklære sig bestemt enig med mig i at holde paa de 30 Batailloner. Det var i Virkeligheden paa Grund af denne stærke Paavirkning dertil, at han og hans vare saa vrede paa mig; men det var for mig et Principspørgsmaal at holde paa Infanteriets Styrke. Under de nævnte Forhandlinger var han uforsigtig nok til endog at vise mig en Beregning af Bahnson og Dalberg over den Besparelse, der vilde naaes ved at inddrage 6 Batailloner, Noget, der yderligere maatte vise mig den Fare, som desangaaende truede fra denne Kant; og hans sidste Ord i Samtale var da »at han tilsidst agtede at tage Hærloven, hvordan den saa iøvrigt blev, naar de af ham foreslaaede Forandringer ved Officersskolen bleve vedtagne« (sic!).

give mit Samtykke til at det blev stillet af os i det sidste Øieblik og omdelt lige ved Mødets Begyndelse. Vi havde imidlertid gjort Regning uden Vært; thi, da det først blev omdelt ved Mødets Begyndelse, behøvedes der Thingets Samtykke med $\frac{2}{3}$ Stemmer, for at det kunde stilles, og da Berg og hans Folk stemte imod det, blev Tilladelsen til dets Indbringelse saaledes nægtet.

Efterat der saaledes ved Mødets Begyndelse i Thinget Fredag den 25. Juni var nægtet Tilladelse til at vort ovennævnte Ændringsforslag maatte stilles, begyndte Forhandlingerne om de Moderates Forslag til ved en motiveret Dagsorden at nægte Lovforslaget videre Fremme.

Bojsen og jeg kjæmpede tappert mod hinanden. De Moderates Forslag blev saa forkastet af de Radikale og os i Forening.

Løverdag den 26. Juni paabegyndtes Realitetsbehandlingerne, nemlig Behandlingen af Bergs Ændringsforslag. Jeg angreb dem meget stærkt og paaviste det Urimelige i, at Berg vilde fordre af os, at vi skulde gjøre det fra Landstinget oversendte gode og brugelige Lovforslag aldeles ubrugeligt ved at stemme for hans gale Forslag og saa endelig stemme for det ubrugbare Lovforslags Vedtagelse og Tilbagesendelse til Landstinget. Jeg veed, at Estrup med megen Interesse havde hørt mit Foredrag og privat sagt, at jeg i Grunden havde fuldstændig Ret; men desuagtet nærde han et Ønske om, at Sagen skulde gaae til Fællesudvalg, maaske og rimeligvis, fordi han begyndte at føle, hvad Skeel og Landstinget længe havde følt, at Kauffmann var en uheldig Akquisition for Ministeriet, som det kunde faae en passende Lejlighed til at skille sig af med, naar Sagen kunde gaae i Stykker i selve Fællesudvalget. De fleste af mine Højrekolleger i Folkethinget (Koch og Hage undtagne) samt Landstinget vare udmærket tilfredse med min Optræden. Mandag den 28. Juni fortsatte Debatten med et aldeles voldsomt Angreb af Berg paa os, han insinuerede alle mulige personlige og politiske Grunde bag vor hele Optræden, paastod, at vi vare imod Hærlovssagen paa Grund af personlig Uvillie mod Kauffmann, og at vi vilde forhindre den videre Fremme, som det var *hans* bestemte Ønske og Hensigt nu at bringe i sikker Havn. Jeg undlod den Dag med Villie at svare ham i selve Mødet, men efter dette gik jeg privat hen til ham sigende til ham, »at jeg ikke forstod, hvorledes han, der dog maatte kjende min Interesse for Hærlovssagen til Bunds, kunde fordriste sig til at udtale sig om at personlige eller politiske Grunde skulde ligge bag min Optræden«; «De vil ikke have Hærloven igjennem» svarede han indigneret, »Saadant er De ikke berettiget til at sige til mig ligeoverfor min Benægtelse deraf! Vil De virkelig selv Hærlovens Fremme, hvilket jeg efter Deres egen tidligere Udtalelse til mig ikke har troet, saa maa en Misforstaaelse ligge os imellem, lad os da tale privat og aabent som gentleman taler med gentleman, jeg er parat til et Møde med Dem desangaaende« gjensvarede jeg,

og efter nogen Vanskelighed lykkedes det at faae aftalt, at vi næste Dag Kl. 10 skulde mødes sammen til privat Samtale. Senere hen paa Eftermiddagen søgte Jens Busk mig i Thinget, og vi talte ligeledes privat sammen, han ønskede personlig Hærlovssagen fremmet og misbilligede Bergs grove og uforskammede Optræden mod mig i Formiddagsmødet og sagde, at han vilde søge Berg for at faae ham stemt til Rimelighed.

Tirsdag den 29. Juni holdtes intet Møde i Thinget. Efter Aftale mødtes derimod Berg og jeg Kl. 10 i et af Udvalgsværelserne; jeg foreslog ham, at vi, hvis han ønskede Hærlovsagen fremmet skulde blive enige om at standse Behandlingen i Salen og vise Lovforslaget tilbage til Udvalget, hvor vi da maatte stræbe at faae saadanne Forslag opstillede, som Regjering og Landsting kunde antages at ville acceptere; dette ville han ikke gaee ind paa; han var høflig, men kold og fornem, hævde, at det først var i Fællesudvalget, at han vilde sige sit »sidste Ord«; men ikke mere forud for Forhandlinger med os i Folkethinget; han erklærede derhos kun at ville fremme Lovforslaget til Landstinget under Forudsætning af, at hans Ændringsforslag vedtoges. Vort Møde endte derfor uden noget Resultat.

Umiddelbart efter dette Møde holdt Høiregruppen i Folkethinget Partimøde. Koch havde imidlertid faaet flere hvervede til ubetinget at ville stemme for Bergs Ændringsforslag, og Mange viste sig ængstelige og bange og fordrede Sagens Henvisning til Fællesudvalg. Jeg foreslog da at høre Regjeringen, idet jeg erklærede mig villig til, hvis denne vilde udtale et Ønske derom, og navnlig udtale det i selve Thinget, da at anbefale at stemme for Bergs Ændringsforslag som den eneste Vei til at naae Fællesudvalg, med mindre man vilde vælge den modigere Vei, som jeg principaliter anbefalede at stemme imod Bergs Ændringsforslag og da foreslaae Sagen vist tilbage til Udvalget for at man kunde faae nye Ændringsforslag opstillede, som det saa eventuelt vilde blive Bergs Sag at tage Ansvar for at nægte. Det blev vedtaget, at Rimestad og Ingerslev skulde søge Estrup for at høre hans Mening.

Onsdag den 30. Juni holdt vi atter Partimøde. Vore Ambassadeurer hos Estrup havde været meget uheldige; desværre havde jeg ikke været med i Ambassaden; Rimestad, der ellers er klar, havde været uklar; Estrup havde mere talt end hørt paa de andre, og Ingerslev var efter hele sin Metier saa ultra estrupiansk, at han aldeles ikke havde vidst at see eller fremstille Pointet i Sagen. Estrups Svar gik kortelig ud paa, at han ønskede Fællesudvalg, men ikke vilde udtale sig derfor i Thinget, da han saa fik Ansvar for at Fællesudvalget kom til et Resultat; han anbefalede derhos, at jeg paa Partiets Vegne afgav den Erklæring i Salen, at vi ved 2. Behandling havde staaet i Opposition mod Regjeringen; men at vi nu angrede det og agtede at gjøre det godt igjen ved egentlig at ønske Regjeringsforslaget vedtaget, og at vi nu vilde stemme for Bergs Ændrings-

forslag som eneste Vei til at faae Sagen i Fællesudvalg. Jeg erklærede mig naturligvis strax imod et saa meningsløst Forslag, der tilmed ikke var stemmende med Sandheden, og man blev da ogsaa enig om, at det var umuligt. Koch og hans Folk optraadte nu bestemt truende med, at de under alle Omstændigheder vilde stemme for Bergs Ændringsforslag og insinuerede, at vor og særlig min Optræden var dikteret af personlig Uvillie mod Kauffmann. For at undgaae yderligere Splittelse indenfor Høire foreslog jeg da, at jeg vilde anbefale at stemme for de Bergske Ændringsforslag, hvis Berg paa min Opfordring i Thinget vilde erklære, at der selv om hans Forslag nu vedtoges, dog ikke kunde være Tale om ved den endelige Behandling af Sagen at gaae *under* de nuværende Hærdgifter.

I Mødet i Salen, samme Dag Kl. 1, talte først Scavenius og Ingerslev som Indledere, hvornæst jeg rettede det ovenfor omtalte Spørgsmaal til Berg.

Efter Mødet i Salen havde jeg en privat Samtale med Krabbe, der som jeg vidste, meget interesserede sig for Hærlovens Fremme; han billigede min Tanke om, efter Forkastelsen af de Bergske Forslag at faae Sagen vist tilbage til Udvalget og mente, at et nyt Ændringsforslag om, »at Loven af 6. Juli 1867 fremdeles skulde bestaae med Undtagelse af Revisionsparagrafen« muligt kunde faae Bergs Stemme for sig og lovede at forsøge paa at influere Berg i den Retning, han udtalte tillige, at, hvis Sagen gik til Fællesudvalg, maatte han anse Berg ifølge de seneste Dages Forhandlinger bunden til at søge Forlig om Sagen, og han raadede derfor meget til at faae Fællesudvalg i Gang.

Næste Dag, Torsdag den 1. Juli, søgte jeg atter Krabbe privat for at høre, om han havde talt med Berg. Han havde gjort det, men fundet ham aldeles umedgjørlig; Berg vilde kun have Fællesudvalg paa Betingelse af, at hans Ændringsforslag vedtoges. Krabbe meddelte mig ligeledes, at han samme Morgen havde haft en længere Samtale med Bojsen, der havde erklæret, at de vilde stemme imod Sagens Tilbagevisning til Udvalget. Dette kom mig uventet; jeg havde troet det givet, at de vilde vise mig personlig den Villighed, det var altsaa en Feil af mig, at jeg havde overset Muligheden af, at de kunde nægte Tilbagevisningen. Krabbe erklærede imidlertid bestemt, at de Moderate principaliter vilde standse Sagen, saalænge Kauffmann var Minister, men, dersom Sagen dog gik til Fællesudvalg, forbeholdt sig deres Stilling, han tilraadede fremdeles meget bestemt, at lade Sagen gaae til Fællesudvalg, da Berg saa vilde være bound by honour, og maaske ogsaa »andre Chancer kunde vise sig«. Den sidste Ytring forstod jeg ikke dengang, men Krabbes hele Optræden gjorde Indtryk af fuld Paalidelighed, og den gjorde mig derfor vaklende, og ved nøjere Overveielse hos mig selv kom jeg til det Resultat, nu at

ville gjøre Mit til at faae Fællesudvalg i Gang, selvom jeg, hvis Bergs Udtalelse i Thingets forestaaende Møde blot skulde være nogenlunde tydelig skulde ved at tilraade at stemme for Bergs Ændringsforslag faae Skin af at være gaaet til Canossa. Det var mig i høieste grad ubehageligt at gjøre det, men jeg havde Følelsen af, at det var min Pligt nu under de saaledes forandrede Forhold.

Inden Mødet talte jeg med Berg, opfordrede ham til ved sit Svar ikke at umuliggjøre mig at kunne tilraade at stemme for hans Ændringsforslag, hvilket han lovede. Ligeledes inden Mødet kom Koch til mig og meddelte mig, at han under alle Omstændigheder vilde tale for at stemme for Bergs Forslag; jeg opfordrede ham paa det Bestemtteste til først at afvente min Udtalelse, der muligt kunde komme til at gaae i samme Retning, da hans jo saa blev overflødig, hvilket han lovede, men desværre ikke senere holdt.

Under Mødet var nemlig Koch en af de første, der tog Ordet, og til alle vore Meningsfællers Indignation, udtalt han sig uforbeholdent for at stemme for Bergs Forslag. Bergs Svar til mig var moderat og høfligt, men det gav dog ikke et aabent og udtømmende Svar paa mit Spørgsmaal fra foregaaende Dag. Min stilling var nu meget vanskelig, og jeg var fysisk og aandelig træt af de foregaaende Dages Anstrængelser; Kochs Illoyalitet mod mig gjorde mig Stillingen dobbelt pinlig, jeg følte den, som naar een af Ens Egne pludselig falder En med Kniven i Ryggen. Næsten samtlige mine Meningsfæller (Rosen, Scheel og maaske Scavenius undtagne) ønskede nu Fællesudvalg, om de end vare indignerede over Kochs Optræden. Jeg følte derfor, at der intet Andet var at gjøre end at ofre mig selv personlig, og for Sagens Skyld bære Skinnen af en Gang til Canossa. Jeg tilraadede da at stemme for Bergs Ændringsforslag og Fællesudvalg, motiverende det ved, at jeg efter Bergs Udtalelser nu betragtede ham som bound by honour til at medvirke til at naae et Resultat angaaende Hærløven. Høire og de Radikale stemte da efter mit Raad, og Lovforslaget gik saaledes videre. Midt under Forhandlingerne i Salen havde Landstingets Formand, Liebe, flere Gange sendt Bud efter mig, men jeg havde ikke havt Tid til at gaae ud til ham; først efter Mødet fandt jeg ham, og han meddelte da, at Estrup nu for ham havde erklæret sig villig til i Thinget at tilraade Fællesudvalg, hvis jeg vilde spørge ham derom. Skade kun, at Estrup, der var tilstede i Salen, ikke selv havde søgt mig og gjort mig den Erklæring, det havde dog været det naturligste, nu kom Liebes Meddelelse kun for sildig. Ved Mødets Slutning havde Bojsen forlangt Ordet, men det blev nægtet ham, idet Afslutning paa Forhandlingerne vedtoges.

Efter Mødet talte jeg atter privat med Krabbe, der var meget fornøjet med Resultatet og min hele Optræden, han meddelte da tillige privatissime, hvad han tildels havde antydet om Morgenens, men som jeg ikke

dengang forstod, — at de Moderate nu, da Fællesudvalg var vedtaget, agtede at tage Affaire, da de ikke vilde overlade Berg Æren af at faae Hærløvsagen fremmet.

Jeg gik hjem og var næsten dødtræt. Jeg følte, jeg havde handlet ret og pligtmæssig; men jeg følte tillige, at jeg havde begaaet en taktisk Feil ved at overse, at de Moderate kunde nægte mig Tilbagevisningen til Udvalget; jeg græd om Natten som et Barn i min Seng dybt følende, at jeg, for at frelse Sagen, havde lidt et personligt Nederlag paa min Prestige, som jeg syntes, jeg ikke havde fortjent. Jeg skal her oplyse, at hele Hærløvsforhandlingerne i de mange Maaneder var mig en personlig Kamp; jeg følte mig dybt krænket ved den hensynsløse og uretfærdige Behandling, som Ministeren og hans Venner underkastede mig, og jeg begyndte derfor min Gjerning daglig med at bede Vorherre at lade mig glemme alle andre Hensyn end Hensynet til Fædrelandet og at lade det alene være ledende for mig i Ord og i Handling, og jeg afsluttede hvert Dags-Arbejde med at prøve mig selv ligeoverfor Vor Herre, om jeg ogsaa i Alt havde handlet derefter. Det var derfor naturligt for mig i denne Nat at bede Vor Herre at lade om muligt denne Ydmygelsens Kalk gaae fra mig og Sagen nyde god Fremme; thi jeg følte mig i det Øjeblik stærkt svækket i min Kraft, jeg havde helst personlig staaet som parlamentarisk Seierherre, der havde faaet Sagen vist tilbage til Udvalget og saa derefter tvunget Berg til enten at stemme for vore nye Ændringsforslag eller være den, hvis Skyld det var at Sagen gik i Stykker. For Sagens Skyld viste det sig imidlertid senere, at Vor Herre var klogere end jeg, og at hans Veie var bedre end mine Veie.

Fredag den 2. Juli var der hverken Møde i Folkething eller Lands-thing. Det var nu imidlertid bleven mig klart, at Alt dog var bleven ledet af Vor Herre paa bedste Maade, og at der nu var opstaaet en Konkurrence mellem de Radikale og de Moderate, som kunde benyttes til Gavn for Sagen, thi de Moderate troede nu efter mit tidligere heftige Sammenstød med Berg og de senere mere fredelige Forhandlinger med ham, paa at der nu var en hemmelig Alliance mellem ham og mig, og Krabbe arbejdede fremdeles paa at gjøre dem det klart, at de kun vilde tabe ved at overlade Berg Æren, hans Ord fandt beredvilligt Øre hos Enkelte af dem, som Højmark, V. Holm og Kl. Berntsen, og Bojsen begyndte ligeledes at gaae mere og mere over til Krabbes Anskuelse. Jeg mødte den Dag Rimestad og sagde til ham, at efter min Mening var Sagen »ledet paa den fornuftigste og for Sagen heldigste Maade«, hvortil han svarede, at han dog ikke erkjendte Maaden for den »fornuftigste«, men det skulle glæde ham, om jeg maatte faa Ret i, at det var den »heldigste«. Han ligesom Krieger og flere Andre mente, at jeg de første Dage havde slaaet et for stort Brød op i min Polemik mod Berg, naar jeg senere vilde give efter for ham, og

de havde ikke den Viden om de Moderates forandrede Stilling, som gav mig fornyet Haab.

Løverdag den 3. Juli søgte General Haffner mig hjemme om Morgen for at aftale fælles Optræden i Fællesudvalget for hvilket Krieger efter hans Ønske skulde være Formand.

Samme Morgen var Rigsdagen inviteret til en Seiltour med det nye Skib »Dannebrog«; alt paa denne Tour under Paavirkning af den gode Frokost skimtede det igjennem de Moderates Udtalelser, at de nu vilde tage Affaire sammen med os for imod Berg at faae Hærloven igjennem.

Kl. 1,30 afholdtes Møde i Landstinget og Fællesudvalgets Nedsættelse blev besluttet. Samtidig holdt vi Partimøde i hvilket Rosen stærkt, men i øvrigt venskabeligt angreb mig, fordi jeg havde givet efter for Berg, og fordi han frygtede, at jeg i Fællesudvalget vilde, sluttende mig til Berg, trykke Landstingets Fordringer ned; jeg kunne roligt svare, at der ikke var nogen Grund til, at jeg skulde gjøre Skandale »sammen med Berg«. Kl. 3 valgtes Fællesudvalgets Medlemmer i de to Thing. Hærudvalgets samtlige Medlemmer gjenvalgtes i Folkethinget.

Efter Mødet i Salen traf jeg V. Holm, der syntes vel stemt; jeg fik ham til at tage hjem med mig til Middag, og det lykkedes mig at faae ham overbevist om, at det var nødvendigt nu for de Moderate at træde aktivt og hurtigt op, naar de vilde undgaae, at vi sluttede Alliance med Berg og i Forening med ham afgjorde Hærlovens Skjæbne alene. Han lovede i den Anledning at forhandle med Bojsen.

Søndag den 4. Juli. Jeg besøger Krieger for at orientere ham i den Udsigt, der frembød sig ved de Moderates forhaabentlig forandrede Stilling. Medens jeg var borte fra Hjemmet havde en fremmed Herre søgt mig der; efter min Tjenestepiges Beskrivelse af Vedkommende formodede jeg, at det havde været Bojsen, hvilket senere viste sig at være rigtigt.

Mandag den 5. Juli Kl. 10 konstituerede Fællesudvalget sig med Krieger som Formand, Dinesen som Sekretair; der holdtes foreløbige men intetsigende Samtaler; ligesom vi gik ind til Mødet hvidskede Holstein-Ledreborg mig i Øret: »Det tegner jo til, at De virkelig faaer Noget ud ogsaa af dette Æg, Hr. General«; han vidste nemlig og fortalte mig, at Bojsen havde søgt mig den foregaaende Dag. Kl. 2 søger Bojsen mig igjen og udtaler bestemt, at de Moderate frygte en Alliance Berg-Kauffmann, der vil tilveiebringe en daarlig Hærlov, og at de derfor ønske i Forening med os at skabe en god Hærlov med Bevarelse af de 30 Batailloner og Regimentsformation. Jeg spørger ham videre ud, men hans Forslag ere saa uklare og hans Fordringer endnu saa umuelige, at jeg maa sige ham, at paa den af ham opstillede Basis var en Tilslutning fra vor Side umulig, og jeg afbrød derfor Forhandlingerne med ham.

Om Eftermiddagen orienterer jeg Krieger, Scavenius og Haffner i

hvad Bojsen havde meddelt og opfordrer jeg derhos til foreløbig kun at opstille saadanne Ændringsforslag, ved hvilke Intet ofres eller præjudiceres.

Tirsdag d. 6. Juli. Fællesudvalgsmøde i hvilket efter Aftale kun Haffner og jeg tale fra vor Side. Ændringsforslag indkaldt til næste Dag.

I Fællesudvalgets Høires møde lykkes det mig, – trods stor Modstand, navnlig fra Fallesens Side, der var vundet for Alliancen Berg-Kauffmann, og med hvem der fra begge disse 2 sider blev confereret, – at faae vedtaget, at kun mine, Intet præjudicerende Ændringsforslag opstilledes, et Underudvalg af Krieger, mig, N. P. Jensen, Scavenius, Magius, Haffner og Blom dannedes for at redigere dem.

Onsdag den 7. Juli; Vore og Bergs Ændringsforslag forelaae; de sidste indeholdt lidt, men ikke megen Imødekommen. I Fællesudvalgsmødet lykkedes det Berg at faae Blom og Fallesen, – trods vor udtrykkelige Aftale, – til at forhandle med ham og gjøre Koncessioner til ham. Dette paadrog Blom en alvorlig Irettesættelse senere fra Kriegers Side; men denne Bloms uheldige Naivitet havde imidlertid den gavnlige Virkning, at de Moderate endnu mere begyndte at frygte, at Høire i Forening med Berg og Kauffmann skulde faa en Hærlov igjennem. De Moderate holdt derfor om Eftermiddagen Partimøde, paa hvilket Bojsen blev officielt bemyndiget til med udstrakt Fuldmagt at træde i Forhandlinger med mig og Krieger om en ny Hærlov paa Basis af at denne nærmest skulde være en revideret Udgave af den gamle. Medens nu Fællesudvalgsforhandlingerne i de følgende Dage holdtes slæbende i Gang, – i øvrigt under stor Utaalmodighed fra Fallesens Side, – paabegyndtes separate Underhandlinger mellem Bojsen og mig, der i øvrigt paa mit udtrykkelige Forlangende derom til Bojsen, holdt Krieger og hele vort Underudvalg fuldstændig à jour med Alt, hvad der passerede mellem os.

Torsdag d. 8. Juli Kl. 4 søgte Bojsen mig nemlig atter, meldende sig som Befuldmægtiget fra sit Parti. Efter at der først var fremkommet mange urimelige Forslag fra hans Side, som jeg strax afviste, lykkedes det mig at faa fastslaaet et almindeligt Grundlag, som han erklærede at maatte holde paa som Betingelse fra sin Side, mod at jeg i øvrigt fik fri Haand paa alle andre Punkter. Dette Grundlag var, 1) at den nye Lov skulde være en revideret Udgave af den gamle, 2) at Udgifterne ved den nye Lov ikke maatte overstige Udgifterne ved den ældre med mere end 200,000 Kr. aarligt, 3) at der skulde skee en betydelig fremtidig Besparelse i Tjenestedage, og navnlig derved, at den gamle Lovs egentlige Vinter-Vagttjeneste for Fodfolket skulde afskaffes, og 4) at der ikke paa noget Punkt, der berørte Befæstningsspørgsmaalet (saaledes Fæstningsartilleriet, Københavns Væbning) foreløbig maatte skee nogensomhelst Udvidelse udover det Bestaaende. Han udtalte derhos Ønsket om, at hvis Høire og de Moderate bleve enige om det tekniske Grundlag, da et nyt Lovudkast

maatte blive indbragt i Folkethinget istedetfor at fortsætte Forhandlingerne derom i Fællesudvalget. Det blev mig, der var saa indviet i Organisationsspørgsmaal strax klart, at der paa denne Basis kunde naaes en ny Lov, der kom til at indeholde mange omend ikke alle ønskelige Fremskridt.

Fredag d. 9. Juli refererede jeg derfor desangaaende til Underudvalget, der gav mig Bemyndigelse til at fortsætte Forhandlingerne samme Dag, hvilket ogsaa skete med fornyet Referat til Underudvalget samme Aften.

Lørdag d. 10. Juli var jeg sammen med Bojsen hele Dagen, og conciperede jeg da hele Lovudkastet. Jeg opnaaede meget betydelige Koncessioner fra Bojsens Side navnlig med Hensyn til Kadrene paa mange Punkter langt ud over, hvad jeg havde ventet og paa enkelte Punkter næsten endog ud over, hvad jeg havde villet fordre. Jeg kan ikke noksom anerkjende, at Bojsen ved denne Lejlighed var aldeles aaben, loyal og flot, han viste aldeles ikke Nogetsomhelst af det ubehagelige Prutteri, som var Berg saa særdeles egen.

Søndag den 11. Juli gav jeg Referat til Underudvalget over det conciperede Lovudkast; Udvalget var aldeles forbauset over det opnaaede Resultat og enstemmig af den Mening, at det burde tiltrædes. Medens Bojsen og jeg saaledes vare enige om Sagens Realitet, var der dog 2 store Vanskeligheder endnu tilbage, den ene at de Moderate vilde have Lovudkastet frem som særligt Lovforslag uden for Fællesudvalget, og at de ikke vilde bringe det frem, før Berg havde gjort et Tilbud gennem Ændringsforslag, der i det mindste svarede til de hidtidige Hærudgifter. Det første Spørgsmaals Afgjørelse overlod jeg til Forhandling senere mellem Bojsen og Krieger som rent politisk; m. H. til den anden Vanskelighed kunde jeg foreløbig ikke faae de Moderate rokket af Stedet.

Mandag d. 12. Juli holdt Fællesudvalget Møde Kl. 10, uden at nye Ændringsforslag fremkom; da Berg heller ikke gjorde Antydninger af foreløbig at ville gaae videre, men kun forlangte Konference med Regjeringen, forholdt de Moderate sig fremdeles tause, Noget som var mig meget ubehageligt, da jeg levende følte at enhver Opsættelse af at føre det afgørende Slag kunde være meget skjæbnsvangert. Da Fællesudvalgets Møde var forbi, søgte jeg derfor strax Bojsen og udtalte bestemt for ham, at det gjaldt »nu eller aldrig«; og at jeg, hvis han ikke meget snart fremkom med sit Forslag, ikke turde garantere for, at enhver Forhandling fra vor Side med ham vilde blive betragtet som opgivet af mine Meningsfæller af hvilke mange, der ikke troede paa de Moderates Courage til virkelig at handle saaledes f. Ex. Haffner og Scavenius, nu begyndte at blive tilbøjelige til at foretrække Underhandlinger med Berg, selvom der derved skulde offres Noget paa Infanteriets Antal af Batailloner. Dette var ingenlunde en tom Trudsel fra min Side; men det var fuldt stemmende med de faktiske Forhold. Denne min Udtalelse bevirkede

da, at Bojsen kort efter søgte Krieger og mig for at bemyndige os til at meddele samtlige vore Høire Meningsfæller i hele Udvalget med Undtagelse af Fallesen, hvorledes Sagerne stod og at de Moderate vare villige til i den nærmeste Fremtid at træde aktivt op med deres Forslag om hvis Realitet vi vare vidende. At Fallesen blev undtaget, laa i den Omstændighed, at han formodedes at have ført Seperat Underhandlinger med Berg, hvorfor Bojsen frygtede, at Fallesen strax skulde røbe Sagen for de Radikale, og det var et Punkt, som de Moderate lagde stor Vægt paa, at det Hele skulde være en Overraskelse for Berg, for Flere af dem var det endog Hoveddrivfjedren paa denne Maade at faae ham tilføjet et Nederlag. Denne Omstændighed, at Krieger turde meddele Sagens Stilling til alle Høiremedlemmerne i Fællesudvalget med Undtagelse af Fallesen, gav Anledning til, at Haffner misforstod en Ytring af Krieger, der var rettet mod Fallesen, som om den var sigtet paa ham, paa en saadan Maade, at han i utidig Irritabilitet meldte sig fortrydelig fra alt Arbeide i Udvalget hele Mandag og Tirsdag, og det lykkedes først ved Andres Mellekomst og ved stor, godmodig Imødekommen fra Kriegers Side at faae Haffner til igjen at møde sammen med os Andre Tirsdag Aften, da det Arbeide i øvrigt var forbi og kun den endelige, rent formelle Afstemning over vort Standpunkt alt stod tilbage.

Senere hen paa Formiddagen gjorde jeg det yderligere klart for Bojsen, at Øjeblikket til at handle vilde være forbi, naar man tøvede længere dermed. Heldigvis gjorde Bojsen samtidig Krabbe bekjendt med Sagens hele Stilling, og denne havde klart Blik nok til at see, at intet Øieblik burde tabes, han traadte derfor strax meget aktivt op med at paavirke de Tvivlende blandt de Moderates Ledere, nemlig Høgsbro, Holstein-Ledeborg, Th. Nielsen og Thorup; ligeledes paatog han sig medens de Moderate holdt Gruppemøde om Sagen samme Eftermiddag, at forsøge at stemme Alberti og Tauber, som de Udtraadtes Repræsentanter for Sagen. — Da Krieger senere Mandag Aften søgte mig i mit Hjem, kunde jeg derfor meddele ham, at Bojsen netop havde underrettet mig om, at han næste Dag Kl. 10 vilde søge Krieger for at sige ham definitiv Besked.

Tirsdag d. 13. Juli Kl. 10 meddelte Bojsen Krieger, at de Moderate den foregaaende Aften havde besluttet næste Dag at indbringe det af mig udarbejdede Lovudkast som et nyt særligt Lovforslag og altsaa med Forbigaaelse af Fællesudvalget, men at de ikke ønskede denne deres Beslutning meddelt videre før Kl. 1, da de til den Tid ventede Svar fra de Udtraadte om, hvorvidt de vilde slutte sig sammen med dem. Denne Tilslutning blev givet Kl. 1 af Alberti paa de udtraadtes Vegne; denne vrede Folkethingsmands Modtiver for Tilslutningen betegnes bedst ved det Svar, som han gav Bojsen, der meddelte ham, at den nye Hærlov vilde koste 200.000 Kr. mere end den ældre, nemlig: »Jeg giver s'gu gjerne 200.000 Kr. for, at Berg kan falde paa sin bare Maas«. Jeg havde under Forhandlingerne

bestemt udtalt for Bojsen, at det selvfølgelig, uagtet han forlangte, at det nye Lovforslag skulde fremkomme uden nogensomhelst foregaaende Forhandling med Regjeringen, dog maatte være baade mig og alle Høiremedlemmer i Fællesudvalget udtrykkelig forbeholdt først at indtage vort definitive Standpunkt til Lovforslaget, efterat vi underhaanden havde hørt Regjeringens Mening desangaaende. Krieger havde derfor allerede efter Samtalen Kl. 10 med Bojsen forberedt Estrup paa, at vi muligt meget snart maatte have en Konference med ham og hans Kolleger særlig Krigsministeren. Efter at Krieger Kl. 1 havde faaet den definitive Underretning fra Bojsen, aftaltes det da, at Krieger, Scavenius og jeg skulde samles samme Dag Kl. 3 med Regjeringens Medlemmer hos Konseilpræsidenten; Haffner skulde have været med som Fjerdemand, men da han havde absenteret sig, maatte vi handle uden ham. Regjeringens Medlemmer blev i høieste Grad forbausede over det Resultat, vi kunne meddele dem, Krigsministeren og Estrup maatte erkjende, at alle de væsentligste Mangler i den bestaaende Ordning vilde blive afhjulpne ved Vedtagelsen af de Moderates Lovforslag, og at der dermed vilde vindes et betydeligt Fremskridt. Regjeringen erkendte, at baade den og vi selvfølgelig burde slutte os til Lovforslaget for at faae det vedtaget; men det var øiensynligt, at Estrup ikke med nogen særlig Glæde saae paa, at det vundne Resultat var opnaaet uden Regjeringen, eller efter de Moderates hele Tankegang endog egentlig imod Regjeringen, idet dennes ansvarlige Krigsminister jo under hele Sagens Behandling i begge Thing og i de forskjellige Udvalg ikke havde givet endog det mindste Bidrag til Sagens Løsning.

Tirsdag Aften vare samtlige Høiremedlemmer af Fællesudvalget sammen for at faae alle Sagens Enkeltheder, og saaledes ogsaa vor Samtale med Regjeringen at vide; de blev naturligvis strax enige om at ville støtte det Bojsenske Lovforslag i begge Thing.

Onsdag d. 14. Juli anmeldte og indbragte Bojsen sit Lovforslag i Folkethinget, og dermed var det afgjørende Skridt gjort til en Afslutning af de i 7 Aar førte, vidtløftige Hærlovsforhandlinger. Fællesudvalget afsluttede sine Møder uden at blive enige, Bojsens Lovforslag passerede Folkethinget i 3 Møder den 16., 20. og 22. Juli, og dets Behandling i Landsthinget afsluttedes ligeledes i 3 korte Møder d. 23. og 24. Juli. Det hed sig først, efterat Lovforslaget var blevet indbragt, at de Radikale denne Gang vilde være saa fornuftige at slutte sig til det og saaledes dele Æren med de Moderate; det antoges ogsaa at have været Bergs Ønske, men hvad enten dette nu har været Tilfældet eller ei, eller Hørup og »Morgenbladets« Redaktion har taget Magten fra Berg i dette Spørgsmaal indenfor hans Parti, saa fik Forhandlingerne saavel i Fællesudvalgets sidste Møde som i Folkethinget under Lovforslagets Behandling en hel anden Karakter fra hans og hans Meningsfællers Side. De søgte paa enhver Maade at standse og om muligt forhindre Lovforslagets Fremme, og de anvendte

Alt for at sætte de værste Lidenskaber i Bevægelse, saavel mod de Moderate som mod os paaberaabende sig, at Lovforslagets Indbringelse og de denne forudgaaende private Forhandlinger vare en Fornærmelse mod Fællesudvalget og mod Thingene og derfor en Gift for det hele konstitutionelle System. Det maa imidlertid erkjendes, at der ikke var nogen-somhelst Forpligtelse til at gjøre Fællesudvalgets samtlige Medlemmer, og navnlig den Bergske Gruppe efter hele den uklare Stilling, som den havde indtaget, bekendte med Lovforslaget inden dets Indbringelse; men det maa samtidig indrømmes, at det var en Dumhed, grundet paa Mangel af Mod fra de Moderates Side, at de ikke langt tidligere og navnlig efter min Opfordring ved eneste Behandling af Regjeringens Hærlovsforslag havde turdet indtage det Standpunkt som det til sidst valgte. Derfor holdt vi os ogsaa aldeles udenfor det nye Lovforslags Indbringelse; men det vilde have været uforsvarligt af os, om vi udelukkende af Etikettehensyn til Berg og til Regjeringen skulde have nægtet vor Støtte til Sagens Fremme, naar der som her viste sig en ny og uventet Chance for en lykkelig og god Afslutning paa en for Landet saa vigtig Sag som Hærvæsenet. Jeg er mig bevidst under hele Hærlovssagens Behandling kun at have handlet med Sagens Fremme og gode Afslutning for Øie, og jeg kunde i det sidste Møde i Folkethinget med fuld Føie svare Berg, at han ingen Ret havde til at bebreide mig noget, da jeg paa Sagens seneste Trin kun havde ydet de Moderate den samme, rent faglige Hjælp, som jeg paa et tidligere Standpunkt, og saa længe han overhovedet havde ønsket det, ogsaa havde ydet ham.

Søndag d. 25. Juli, paa Istedsejrens 30-Aarsdag stadfæstede Kongen den nye Lov, der blev et Tillæg til Hærloven af 6. Juli 1867, Fredericia-sejrens Navnedag. Dagen efter Mandag d. 26. Juli afreiste jeg til Norge, thi jeg trængte til at glemme alt, hvad jeg havde maattet taale og lide i den foregaaende Vinter, og til at forfriske Sind og Skind ovenpaa 10 Maaneders anstrengende Arbejde. Der var for mig ogsaa noget Symbolsk i, at jeg samme Dag, som den nye Hærlov for sidste Gang forlod Folkethinget, indgav Ansøgning gjennem Krigsministeriet til Kongen om Reisetilladelse til Udlandet, og at jeg strax efter Lovforslagets Ophøielse til Lov forlod Landet; thi jeg hverken ønskede eller ventede, at Regjeringen skulde søge min Medhjælp til den nye Lovs Gjennemførelse i Livet.

Den nye Hærlov betegner et virkeligt Fremskridt, om end langt fra alt det blev naaet ved den, som kunde ønskes naaet, saa blev dog de væsentligste og mest paatrængende Mangler i den bestaaende personelle Ordning afhjulpne, og man kom ud af den for Hæren ulykkelige Mellemtilstand, som 7 Aars forgyæves Arbejde paa at faae en Revision af Hærloven havde bevirket. Vil man nu spørge om Grunden til, at de Moderate saa pludselig foretog den lykkelige Svingning, der tilveiebragte Afslutningen paa Sagen, saa turde disse være mange og forskjellige. Hos Højmark, Kl. Bernt-

sen og V. Holm havde der hele Tiden vist sig Interesse for at faae de militaire Spørgsmaal fremmede; Bojsen var i og for sig ogsaa patriotisk og ret venligsindet mod de militaire Interesser, men han havde fra sin Tjeneste som Sekondlieutnant i Hæren medbragt visse, kun tildels rigtige Forestilinger om Misbrug navnlig af Mandskabets Vintertjenestetid, som han derfor fordrede afskaffede som Betingelse for sin Tilslutning. Krabbe var den af de Moderate, som mest ønskede Hærrevisionen fremmet, navnlig fordi han følte, at Folkethingets Stilling svækkedes i den almindelige Bevidsthed ved i en lang Aarrække kun at gjøre Maculaturarbeide paa Forsvarsvæsenets Omraade, og det var aabenbart ham, der fik Bojsen og samtlige de 3 ovenfor nævnte Mænd af den Moderate Gruppe manglede samtidig Mod til at sætte Sagen igjennem, saalænge de ikke vare sikre paa fuld Tilslutning hos deres hele Gruppe og hos en Majoritet af Venstre; og da Høgsho og Holstein-Ledreborg holdt svært igjen mod dem var det at de for at vinde Mænd som Søren Kjær, Tauber og Alberti maatte sætte de smaa og slette Lidenskaber med i Bevægelse ved at gjøre Hærlovssagens Fremme for deres Vedkommende til et Slag rettet mod Bergs Anseelse, og til Noget som kunde see ud, som om de derved forhindrede en Vedtagelse af Kjøbenhavns Befæstning. At de valgte mig til at hjælpe dem med den rent faglige Side af Sagen, – og derved til i Virkeligheden at bestemme den større og væsentligere Deel af selve Lovforslagets Indhold, – laa dels i, at de ikke kunde undvære militair Hjælp og dels i, at de under Forhandlingerne i den foregaaende Vinter havde maattet erkjende, at jeg loyalt havde hjulpet dem, baade naar de vilde det Forstandige og det Uforstandige. Sagen havde utvivlsomt ikke faaet en Udgang, som Høire og Landsting havde kunnet slutte sig til, naar ikke jeg var bleven dens Medhjælper; thi der var Ingen Andre, der havde havt saavel den Resignation som det Omløb i Hærlovssagen som var nødvendig til at benytte det korte Øieblik, hvor Vinden blæste fra den rette Kant; det er et virkeligt Under, at den nye Hærlov kun blev skabt i 2 Dage, (medens de fleste Hærlovsforslag ellers har behøvet mange Maaneders Arbeide), kom til at indeholde alle de opnaaede Fremskridt uden at et eneste væsentligt Punkt af hvad der overhovedet kunde naaes, blev glemt. Jeg skylder Sandheden at tilføie, at Sagen aabenbart heller ikke var gaaet med nogen anden Formand i Fællesudvalget end Krieger; med Haffner som Formand havde det til Exempel været umuligt. Krieger, til hvem jeg under hele Sagens Behandling stod i fuldt Fortrolighedsforhold, var udmærket til denne Post og ledede den med megen Dygtighed. Jeg skylder ogsaa at bemærke, at Krieger var stor nok til saavel i Konferencen med Regjeringen som i Høiremøderne i Fællesudvalget og i Landstinget, bestemt og ubetinget at hævde, at det var mig, og mig alene som det saa gunstige militaire Resultat skyldtes. Underligt nok har dog ingen af Regjeringens Medlemmer, hverken Estrup som Konseilpræsident eller Krigsministeren eller

nogen Anden af deres Kolleger nogensinde sagt mig blot et eneste venligt Ord i den Anledning eller nogensinde senere raadført sig med mig om et eneste Punkt med Hensyn til den nye Lovs Gjennemførelse. Mærkværdigt nok blev Haffner, der som Landstingets Ordfører i Hærlovs-sagen kun havde spillet en meget lille Rolle, og som havde sagt »stemmer ikke« til den nye Hærlov uagtet han i Fællesudvalgets Underudvalg fuldt havde godkjendt dens Indhold, otte Dage efter denne Lovs Stadfæstelse udnævnt til Excellence; jeg har aldrig kunnet faa at vide om dette var et Tilfælde eller en Tanke, og da navnlig om Tanken var at give mig en Touche, for at det ligeoverfor Offentligheden kunde see ud, som om Landstingets militaire Ordfører havde hævdet det rigtige Standpunkt, men jeg som Folkethingets det forkerte Standpunkt. Det er mig imidlertid kjært at kunne oplyse, at Kongen, da jeg engang i Oktober efter min Hjemkomst havde Audients hos ham, sagde mig, at det glædede ham at benytte Lejligheden til at takke mig, for hvad jeg havde virket i Hærlovs-sagen, men det var efter en tilfældig, samtidig Yttring af ham klart for mig, at denne hans Mening ikke var bibragt ham af Regjeringen, derimod af Holstein-Holsteinborg, der dengang endnu var Overkammerherre og havde Kongens Øre.